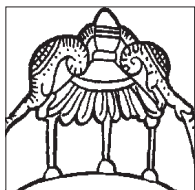

Újpesti

Helytörténeti
Értesítő

2016. december
XXIII. évfolyam 4. szám

Párizsban a Diadalívnél futnak össze a sugárutak, nálunk Újpesten pedig itt, ahol a villanyos rákanyarodik a Vasút utcára. Ezen a zsebkendőnyi területen egyszerre hat irányból jönnek a járókelők, a lovaskocsik és konflisok. Ma délelőtt lekapott egy fotográfus, amikor a forgalmat studióztam. A környéken sokakkal jóban vagyok; akadnak, akik megállnak egy kicsit, és elmesélik mi történt a nagyvilágban. Nemrég megtudtam valakitől, hogy királlyá koronázták Eduárd walesi herceget, mások azt újságolták, hogy a Duna-parton felavatták az Országházat, Tapolcán megkútásás közben felfedeztek egy tavasbarlangot. Különös ez az 1902-es esztendő!

Fogalmam sincs mi történt, de ma alig jár erre valaki; a villanyoson is csak néhányan utaznak. Párizsról jut eszembe! Több mint tíz éve történt, hogy itt, ahol állok, majdnem fölállítottak egy diadalívet. Újpest József főherceget várta. Elkészült a kapu látványterve és az újság azt is megírta, hogy a díszítéshez a főváros adja a gallyakat és a zászlókat. A magasrangú vendég fogadására Illek Vince plébános úr állt volna a diadalív előtt, míg a Vasút utca túlsó végén lévő ugyanilyen kapunál a teljes képviselőtestület felsorakozott volna. József főherceg azonban beteg lett, ezért a látogatás elmaradt. Azóta minden nap kijárok ide, hátha egyszer legalább Kossuth Ferenc erre jön. □ *Rojkó Annamária*

Színházi hírek 1911-ből

Ujpesti Szinpad (szerk. Harsányi Zsolt)

„A külföldnek a mult szezonban egyik legnagyobb sikere a Vielliebchen című operett volt. Bécsből indult el körutjára, és a vidám szövegkönyv, de még inkább Engländer utolérhetetlenül bájos zenéje, mindenütt százával csinálta a zsfolt házakat. Magyarra Eszmadta címen Harsányi Zsolt fordította a darabot, amely magyar nyelven a fővárosi színházak megkerülésével az Ujpesti Népszínházban kerül először színre a legközelebbi heteken belül. A két főszerepet P. Kornai Margit és Balogh fogják játszani.”

„Az elmúlt hét második reprizét, az Elvált asszonyt, osztatlan siker jutalmazta és Fallgyönyörű zenéjű operettje ezentul is gyakran elő fog fordulni a repertoáron. A szereposztás a további előadások folyamán is a sikeres első este marad: P. Kornai Margit Gondát, Papír Sándor Scropot, Neményi Blanka a címszerepet, Balogh Karelt, Abonyi az elnököt, Lévai az öreg urat, Galambos Mariska és Rédei pedig a halászpárt játsszák.”

„A színházban estéről-estére egymást érik a sikerek és Papír Sándor [igazgató] siet a színház egyre növekvő forgalmát a társulat bővítésével viszonzni. Legujabban leszerződött tenoristának Boda Ferencet, a vidék egyik legjobb nevű énekes bonvivánját. Érdekes, szép fiu, nagyon tehetséges színész, pompás hangja van; legutóbb az aradi színház tagja volt. Az ujakvizáció a Piros Bugyelláris főszerepében fog bemutatkozni új közönségének.”

„Lévay Elemér. Ujpesti fiu, hazajött, mikor Papirék szerződtek. Hazajött, de nem csak ő maga örült annak, hogy szülei ismerőseinek és gyermekkori játszópajtásainak fog játszani; Ujpest maga is, amelynek ugyszólván minden lakója ismerte, szeretettel várta haza az ujpesti fiut [...] Hogyne volna egy fiatal ambiciózus színész első vágya az, hogy az otthoniaknak, az övéinek mutassa meg mit tud, hogy taps és dicsőség közepette lépjen arra szinpadra, amelyre néhány évvel ezelőtt a

gyermek naiv és szent áhitával bámult...”

„Tolsztoj darabja Ujpesten. A külföldi sajtó nagy tudósításai nyomán a fővárosi lapok is irtak gróf Tolsztoj Leó hátrahagyott darabjának, az Élő holttest című drámájának óriási sikerű moszkvai bemutatójáról. A bemutató még csak a mult héten volt s az Ujpesti Népszínház máris foglalkozik az első bemutató tervével. A darab minden magyar szinpadot megelőzve készül színre Ujpesten Simó Ferenc fordításában.”

„A János vitéz keddi bemutatójának közönsége konstatálhatta, hogy a karmesteri székből egy új dirigens vezeti a derék bosnyákokat. Ez volt Kun Richárdnak, a színház új karmesterének első debüje. Rieger Alfréd karmester ugyanis – akit kompozíciói egyébként is rendkívül igénybe vesznek – az utóbbi időben betegeskedik. Hogy a zenés darabok előadása Erkel Sándor karmestert túl ne terhelje, az igazgatóság Kun Richárd személyében harmadik dirigenszt szerződött. Kun Richárd egyike a legjobb és legismertebb nevű magyar színházi karmestereknek. Szerződésével az Ujpesti Népszínház egy országos hírű és rendkívül talentumos művészemberrel lett gazdagabb.”

„Arra hirre, hogy Papír Sándor Ujpesti Népszínháza színre hozza »A nőtlén férj« című operettet, számos vidéki szinigazgató érkezik Ujpestre, hogy jelen legyenek a darab első magyar nyelvű bemutatójánál. Majdnem valamennyien megszerezték már az előadási jogot, s így az Ujpesti Népszínház eredeti operett-ujdonsága országos nagy sikernek néz elébe. Mindenesetre dicsőségére válik Ujpestnek, hogy színháza ilyenkor középpontjává lesz a magyar vidéki színházi életnek.”

„Az Istennők versenyre keltek Páris almájáért! Vállalkozzék a mi kedves közönségünk Páris szerepére és döntse el szavazás útján, kit illet meg az aranyalma! Ki az Ujpesti Népszínház legszebb, ki a legkedvesebb, és ki a legjobb színészője? [...]”

(Összeállította: Szöllősy Marianne)

Az Újpesti Helytörténeti
Alapítvány lapja

Alapító szerkesztő:
KADLECOVITS GÉZA

A szerkesztőbizottság elnöke:
HIRMANN LÁSZLÓ

A szerkesztőbizottság
tisztelt elnöke:
DR. SIPOS LAJOS

A szerkesztőbizottság tagjai:
DR. HOLLÓSI ANTAL
DR. KÖRÖS ANDRÁS
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Szerkesztő:
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Munkatársak:
IVÁNYI JÁNOS
DR. KRISKA GYÖRGY
KRIZSÁN SÁNDOR
LŐRINCZ RÓBERT
SZÖLLŐSY MARIANNE

Számunk szerzői:
BARTA FLÓRA fordító
BERDA JÓZSEF költő
FORGÁCS ANDRÁS okl. gépészmérnök
HIRMANN LÁSZLÓ tanár,
gimnázium-igazgató
DR. HOLLÓSI ANTAL sebészfőorvos,
ny. orvos igazgató
IVÁNYI JÁNOS okl. építőmérnök
JOZEFKA ANTAL vegyészmérnök
DR. KÖRÖS ANDRÁS jogász
KRIZSÁN SÁNDOR gyűjteménykezelő
ROJKÓ ANNAMÁRIA újságíró, szer-
kesztő
SOLYMÁR PÉTER evangélikus
lelkész
SZÖLLŐSY MARIANNE helytörténeti-
gyűjtemény-vezető
VALACHI ANNA irodalomtörténész

Kiadja:
Újpest Önkormányzata
Műszaki szerkesztő:
GELLÉRT KATALIN
Nyomdai kivitelezés:
SPÁCIUM BT.
Felelős vezető: KOÓS GÁBOR

Újpesti

Helytörténeti
Értesítő

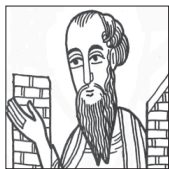
2016. december
XXIII. évfolyam 4. szám

Az újpesti Vasút utca (részlet)

-
- 1 ROJKÓ ANNAMÁRIA *A Diadalív árnyékában*
-
- Múltidéző**
- 2 *Színházi hírek 1911-ből, Újpesti Színpad*
(szerk. Harsányi Zsolt)
Összeállította SZÖLLŐSY MARIANNE
-
- Tanulmány**
- 4 SOLYMÁR PÉTER *Az Újpesti Evangélikus Egyházközség története*
-
- Közlemények**
- 6 FORGÁCS ANDRÁS *A rádiózás kultúrtörténete*
- 9 DR. KÖRÖS ANDRÁS *Ami a naplóból kimaradt*
Szemelvények a Fraknóy hagyatékból
- 12 ROJKÓ ANNAMÁRIA *Prém Margit, az adományozó,*
4. rész: Költözik az iskola
- 15 VALACHI ANNA *József Attila és nővére az Újpesti*
Munkásotthonban, két idődimenzióban
- 17 IVÁNYI JÁNOS *50 éve halt meg Újpest megyei jogú város*
főmérnöke, Konrád Kálmán
- 20 JOZEFKA ANTAL *Egy műegytemista emlékei 1956-ból*
- 21 DR. HOLLÓSI ANTAL *Dr. Bollobás Béla (1911–1985)*
- 23 KRIZSÁN SÁNDOR *Újpesti úttörténet: A Vasút utcától*
a Görgey Artúr utcáig, 6. rész
- 24 BARTA FLÓRA *Berda József*
- 24 BERDA JÓZSEF *A főtéri találkozókra*
-
- Híres újpestiek**
- 25 HIRMANN LÁSZLÓ *Szekrényessy József*
-
- Interjú**
- 28 SZÖLLŐSY MARIANNE *„Erzsike, a tárgyakhoz nem*
ragaszkodunk, egy darabig neked okoz örömet, aztán később
másoknak szerzünk vele boldogságot...”
-
- 32 **Helytörténeti hírek**

Az Újpesti Evangélikus Egyházközség története

Az Evangélikus Egyház 2017-ben ünnepli 500 esztendő jubileumát. Luther Márton Ágoston-rendi szerzetes 1517. október 31-én szegezte ki a wittenbergi vártemplom kapujára a vitára invitáló téziseit, ezért ezt a dátumot szokták az evangélikus felekezet indulópontjának tekinteni. Az evangélikus hitvallás nagyon hamar elterjedt a 15. század Magyarországon, később azonban kisebbségben maradt a felekezetek között. Budapest környékére a 17–18. században települtek szlovák vagy német gyökerű evangélikusok, akik felvirágoztatták a Pest környéki településeket. Újpestre többségében német nemzetiségű evangélikusok érkeztek, akik 1868-ban már magániskolát alapítottak, ez lett a leányegyház alapja. Az első ünnepélyes istentiszteletet 1873. november 9-én tartották, ezt tekinthetjük az Újpesti Evangélikus Gyülekezet megalakulásának. Ebben az évben már több keresztlőt és konfirmációt tartottak önálló anyakönyvvezetéssel. A templom az iskola bővítésével épült meg, és a toronyban kapott helyet a parókia is. Mivel az építkezést hitelből finanszírozták, és a gyülekezetet támogató pesti evangélikus szuperintendens meghalt, így a pesti német gyülekezet támogatása megszűnt, a belső adakozókedv elapadt. A belső gyülekezeti feszültség azt eredmé-

nyezte, hogy a templomot el kellett árverezni. A gyülekezet önállósága megszűnt, a rákospalotai szlovák gyülekezet lett a fenntartó, de minden valószínűség szerint az iskola megmaradt. Az anyakönyvek tanúsága szerint a Rákospalotáról kijáró lelkész vagy a helyi kántor-tanító töretlen lendülettel pásztorolta a híveket és tartott keresztlőket, esküvőket. A volt templomépület a művészetek palotája lett, ahol festők alkottak, énekesek énekeltek és a torony-lakás épületét lakás céljára használták.

Az ingatlan 1886-ban lett ismét az egyház tulajdona egy nagyobb összegű hiteltámogatás segítségével. Ekkor befejezték a torony építését és két harangot helyeztek el benne.

A presbitérium 1883-ban alakult meg újra. 1884-től ismét rendszeres istentiszteletet tartottak a volt templom helyiségében, 1886-ban ismét megalakult az önálló egyházközség. Ekkor hívták meg lelkészül Reich Sándort, aki újjászervezte a gyülekezetet: az ő nevéhez fűződik a templom visszavásárlása, a két harang beszerzése, padok, oltár, szószék és felszerelések vásárlása. Reich a harangra német nyelven íratta fel a bibliai mondatot, de ezt nem egyeztetette a presbitériummal, így a felügyelő javaslatára (aki szerint: „mi magyar evangélikusok vagyunk”) elmozdították lel-

A harangok elhelyezése 1930-ban

Konfirmáció, 1940-es évek

készi állásából. Őt követte templomépítésben és a gyülekezet újjászervezésében szintén elévülhetetlen érdemeket szerzett Geduly Lajos lelkész, aki 1889-től haláláig, 1931-ig szolgálta egyházát és híveit. Halála után Újpest polgárai utcát neveztek el róla. Geduly nagy tudású lelkészként az egyházjog és a valláspedagógia területén alkotott maradandót. A városban, az oktatásban és a felekezetek barátságában megbecsült ember volt. 1902-ben készült el az oltár, majd a templomot kibővítették, 1909-ben parókiát vásároltak és 1911. december 17-én szentelték fel a felújított templomot és az új lelkészlakást.

A templom történelmi megemlékezés színhelye is volt. 1894-ben Kossuth Lajos halála alkalmából itt tartottak gyászistentiszteletet, amelyen a család képviselőiben Kossuth Ferenc vett részt.

1932-től Mezei József volt a lelkész, akit már jól ismert a gyülekezet, mert hitoktató lelkészként korábban itt szolgált. Személyisége családi hangulatot teremtett a parókián és a templomban, így sokak számára jelentett védelmet ez a közösség. Szociálisan rászorultak, hitükben üldözöttek találtak otthonra a templomban. A második világháború idején a templom tornyában, padlásán és az orgonában is üldözötteket bújtattak. A lelkészt emiatt feljelentették, de nem lett bántódása. A harcok folyamán a homlokzatot telitalálat érte, a színes üvegablakok elpusztultak. Az újjáépítésben és a megújuló gyülekezeti munkatervben sokan vállaltak támogatást és gyülekezetépítő tevékenységet. Mezei József lelkészt 1950-1951-ben koholt vádak alapján menesztették, mert nyilvánosan kritizálta a fennálló kommunista rendszert. Az evangélikus polgármester asszony még Újpestről is kitiltotta.

Mezei József utóda Blázy Lajos tizenegy évet szolgált a közösségben, az ő idejében a nehéz körülmények ellenére megmaradt a gyülekezet vitalitása, és az '50-es évek egyházi ébredése, a forradalom utáni erkölcsi lelkesezés megerősítette a hitvallás szolgálatát. Persze nem volt könnyű ellenszélben lelkészkedni, az üldözöttek látogatása, az esetetek felkarolása nagyon veszélyes lehetett ebben az időben. Blázy Lajos 1962-ben meghalt, fia ifj. Blázy Lajos követte őt.

Blázy már szintén jól ismerte a gyülekezetet, hiszen édesapja mellett ifjúsági munkát végzett, otthonos volt az újpesti közéletben, mert kántorizálásával még a katolikusokat is kisegítette, így nagy örömmel fogadták lelkészi munkáját. Támogató erővel voltak jelen a presbiterek és az egykori diakonisszák, akiknek a segítségével erős összetartozó gyülekezetté formálódtak az evangélikusok. A politika túlkapásaként az 1970-es, '80-as években a „rekonstrukciós lakáspolitiká” következtében a kerület és gyülekezet lakossága kicserélődött. A családi hangulatot az 1980-as években az új beköltözők és a régi gyülekezeti tagok közötti integrálódás nehézségei formálták új szintre.

A rendszerváltás után, az 1990-es évektől újra megerősödött a közösségi élet. A visszakapott budapesti evangélikus iskolák, az egyházi intellektuális közélet megújulása megerősítette gyülekezetünk életerejét. Blázy Lajos negyven éven át végezte hűséges munkáját; 1994-ben a város díszpolgárává választották. Utóda, Solymár Péter Tamás követte 2002-ben. □

Az újpesti evangélikus templom (Lebstück Mária utca)

A rádiózás kultúrtörténete

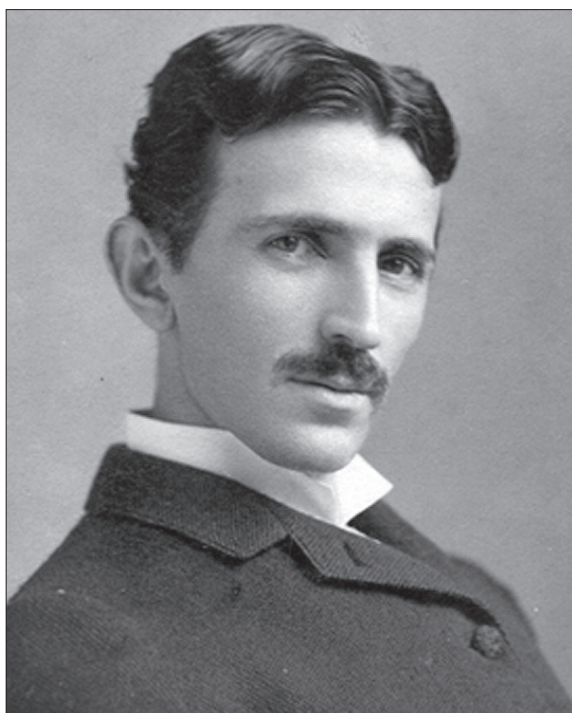
Az Újpesti Helytörténeti Értesítő előző számaiban megjelent ipartörténeti cikksorozat megírása során szembesültem azzal, hogy a rádiógyártás története milyen módon függött össze a XX. századi magyarországi társadalom fejlődésével. Az ipartörténet ugyanúgy része a kultúrtörténetnek, mint az irodalom, zene vagy egyéb művészetek, és része a társadalom-szociológiának is. Az alábbi összefoglaló cikk azt mutatja be, hogy a XIX-XX. századi elektronikai forradalom hogyan hatott a társadalomra és ezen belül Újpest népére. A magyar rádiógyártás fordultatos sikertörténeteszerűen kötődik Újpesthez és Újpest háború előtti lakosságához.

A magyar elektronikai ipar Újpesten az Egyesült Izzóban, illetve e céghez sok szálon kapcsolódva fejlődött ki, lépést tartva a kor német, holland, amerikai technikai fejlődésével. Az Izzóról mindenkinek a Tungstram márkanév és erről elsősorban az izzólámpa jut

eszébe, pedig a gyár fontos szerephez jutott a rádiógyártásban is. A rádió alapeleme a rádiócső volt, ami épp úgy egy foglaltból, búrából, és a búra alatt fémszálakból, fémhálókából áll, mint az izzólámpa. Ez a technológiai hasonlóság vezetett oda, hogy az izzólámpagyártásban érdekelt cégek előbb-utóbb bekapcsolódtak a rádiócsőgyártásba is.

A rádiócső-gyártás fizikájának alapjait még a XIX. század közepe táján a rádióhullámok felfedezésével alapozták meg a világ tudósai. Az anyag szerkezetének és viselkedésének megismerése, a kvantummechanika kialakulása és a hullámmozgás tulajdonságainak leírása nagyon érdekes módon alakult a XIX. században. Ugyan nem volt internet, telefon vagy rádió, de volt egy kiváló postaszolgálat egész Európában és a tengeren túlra is. Ez lehetővé tette, hogy a tudósok egymás kísérleteit és elméleteit hetek alatt megismerjék, megvitassák. Mindig volt közöttük valaki, aki egy másik szakterületről jött, elgondolkodott a másik tudományág eredményein, és összekombinálta a saját tudományterületének fizikájával. Ez azt eredményezte, hogy egy-egy szakterület nem tudott beburkolózni a hagyományos szemléletébe, hanem újabb és újabb inspirációkat kapott más tudományterületek kutatóitól.

A sor még a XVIII. században kezdődik Benjamin Franklinnal, aki leírta a villamos áram jelenségét, bevezetve a +/- töltés fogalmát és megalkotta az első lemezkondenzátort. Alessandro Volta már Galvani kísérletét megismételve rájött az áram-előállítás módjára és megalkotta az első elemet. Christian Oersted a mágnesesség és az elektromosság egymásra hatását, az elektromos térerősséget és Michel Faraday az elektromos indukciót ismerte fel, André-Marie Ampere 1832-ben az indukció jelenségére alapozva megalkotta az első generátort. Beszélhetünk még Morzéről, Lindsayról, Edison-ról, Bellről vagy a magyar Puskás Tivadarról, akik mind-mind tettek valamit a hangrögzítés és hangátvitel terén.

Nikola Tesla (1856–1943)

Az igazi tudományos forradalmat, ami napjainkig meghatározza a hullámjelenségek viselkedésének matematikai leírását, James Maxwell munkásságának eredménye. A valódi áttörésnek azonban Henrik Hertz rezonátora tekinthető, amellyel 1887-88-ban kísérletben igazolta az általa felfedezett elektromágneses hullámok létét. Igazolta továbbá Maxwell elméletét az elektromágneses hullámok térben való terjedésének felfedezésével, valamint azt, hogy terjedési sebességük megegyezik a fény terjedési sebességével.

A kalandos életű szerb fizikus, mérnök, feltaláló, Nikola Tesla budapesti elektromérnöki tevékenysége után Amerikába ment és megalkotta az első háromfázisú váltóáramú generátort. Edisonval folytatott szakmai háborúja az egyenáram és váltóáram térhódításáért a Westinghouse támogatásával lassan eredményre vezetett. Tesla több, mint 140 szabadalma közt nemcsak az áramellátás eszközeit dolgozta ki, hanem 1896-ban szabadalmaztatta a rádióvevő készülékét. A rádiót már 1895-ben Alexander Sztyepanovics Popov orosz tudós Péterváron bemutatja, de mivel Popov katonatiszt volt, így találmányát nem jelenthette be. A Hertz által felfedezett elektromágneses hullámok hasznosításra számos tudós szinte egy időben dolgozta ki adó-vevő készülékét, de mi mégis Guglielmo Marconi olasz feltaláló nevéhez kötjük, mert 1901 novemberében neki sikerült először morzejeleket az óceánon átküldeni és Kanadában venni az adást.

Karl Ferdinánd Braun német fizikus, a katódugárcső feltalálásával hozzásegíti Sir John Ambrose Fleming angol elektromérnököt, a Marconi Társaság fizikus tanácsadóját, a két elektródás elektroncső kifejlesztéséhez, amit vákuum diódának, Fleming csőnek neveznek el. 1904-ben először alkalmazta az elektroncsövet rádiódetektorként és ezzel megalkotja a detektoros rádiót.

A rádió robbanásszerű terjedéséhez azonban még szükség van Lee de Forest amerikai fizikus találmányára, aki kidolgozza triódát, azaz egy üvegburában egy izzó katód és az anód közé elhelyez egy úgynevezett fémrácsot és ezzel megalkotja a korszerű rádiócsövet.

A fejlődés olyan rohamos, hogy már

1906-ban Berlinben, majd 1912-ben Londonban nemzetközi rádióértekezleten elkezdik kidolgozni a rádióadás és rádiótávközlés szabályait.

Az első rádióműsort 1914-ben sugározzák a belgiumi Lackenben, 1921-ben pedig Pittsburghben útjára indul az első rendszeres adás. A rádióműsor-szórás hamarosan Európában is elterjed: 1922-ben megalakul a British Broadcasting Co. Ltd. (BBC), és Németországban két magántársaság megkezdte a rádió-sugárzást.

Ezalatt Magyarországon...

A magyarországi rádiózás egyedülálló előzménnyel, a Puskás Tivadar féle Telefonhírmondóval vette kezdetét, amely 1893. február 15-én, Budapesten indította el a telefonhálózaton keresztüli hír- és műsorközlést.

A magyar rádióműsor-szórás 1925. december 1-én hivatalosan is megindult, aminek előre látható következménye volt, hogy a drótnélküli rádió hamarosan vetélytársa lett a telefonhírmondónak, majd háttérbe is szorította.

„A magyar kultúra fegyvertára erős fegyverrel gyarapodott. Ez a fegyver a most meginduló broadcasting. Fogadalmat teszek arra, hogy minden üzleti szempontot háttérbe szorítva, tisztán csak a magyar kultúra szempontját szem előtt tartva fogjuk ezt a fegyvert kezelni” –mondta Kozma Miklós, az MTI vezérigazgatója, az ünnepi alkalommal.

Az első rendszeres rádióadás elindítását követően világszerte megkezdődött a készülékek ipari szintű előállítás. Magyarországon az Egyesült Izzóban gyártott elektroncsövek felhasználásával a Telefongyárban 1917-18-ban már folyt a katonai rádióadóvevő-gyártás, de nyolc évet kellett várni arra, hogy kezdetét vegye a nem katonai célú rádiókészülékek előállítása, amelyek jelentős része – az 1930-as évek közepéig – a német Telefunken cég licence alapján készült. A Telefongyár is rövid ideig az Egyesült Izzó portfóliójába tartozott, mígnem a korábban szintén az Egyesült Izzó érdekeltiségébe tartozó STANDARD tulajdona lett.

A Standard Villamossági Rt., amely az Egyesült Izzó részlegéből alakult, 1928-tól az 1940-es évek végéig töltött be fontos szerepet

a hazai rádiók előállításban. A II. világháború alatt pedig a német harckocsi- és repülőgéprádiók gyártása folyt az akkor már amerikai tulajdonban lévő cégnél.

Az Egyesült Izzó vállalatcsoportjához tartozó Kremenezky János gyára a Magyar Wolfrámlámpagyár 1925-ben kezdte meg a rádiókészülékek gyártását, és termékeit Orion márkanéven hozta forgalomba. A vállalat elődjének a Kremenezky János által 1913-ban alapított Magyar Wolfrámlámpagyár tekinthető. 1917-ben az Egyesült Izzó részesedést vásárolt a gyárban. Kremenezky 1924-ben egy új céget alapított „Orion Villamossági Rt.” néven, majd a két vállalatot, az Egyesült Izzó kivásárlásával 1926-ban „Magyar Wolfrámlámpa Kremenezky János Rt.” néven egyesítette. 1931-ben az Egyesült Izzó az egész vállalatot felvásárolta. A szűkös magyarországi felvevőpiac miatt termelésének majdnem teljes volumenét Orion márkanév alatt exportálta az Egyesült Izzó egész világra kiterjedő kereskedelmi hálózatán keresztül. Orion rádiógyárakat telepítettek Svédországba, Romániába, Jugoszláviába is.

A Siemens cég 1941-ben jelent meg a magyar piacon, és a háború végéig vette ki a részét a gyártásból. A Philips cég magyarországi érdekeltsége 1931-ben indította el a rádiógyártást. Jelen volt a magyar piacon a Telefunken is.

Néprádió az 1940-es évek elejéről

A nagyobb cégeken kívül mintegy 30 kisebb-nagyobb gyár is ezek közé tartozott. Így például az Ericsson Magyar Villamossági Rt. (1924-26), ami beolvadt a STANDARD-be. Jelentős szerephez jutott az Engel Károly által alapított EKA cég (1934-47). Fontos feladatot töltött be a rádiócső-gyártásban a Vatea cég is.

Magyarországon az eddig megismert és rádiókészülék típussal is beazonosítható 38 rádiógyártással foglalkozó vállalat valamivel több, mint 1000 féle különböző típusú rádiókészüléket gyártott 1924-1984 között. A jelentős számú üzem létrejötte egyúttal azt is jelentette, hogy Magyarország európai nagyhatalom lett e téren: a siker csúcán 1939-ben csak az Orionban készült a világ rádiói exportjának 30 százaléka.

A hazai lakosság körében az 1939-40-es Néprádió-akció révén terjedhetett el a rádiókészülék. Az ötlet Hóman Bálint nevéhez fűződik, aki úgy vélte, a magyar lakosság megérdemelné egy olcsó, szolid küllemű, lámpás rádiókészüléket. A Hóman-féle Néprádió gyártására négy budapesti rádiógyárral (Orion, Philips, Telefunken és Standard) kötött megállapodást a kereskedelemügyi minisztérium. Az első Néprádió Kossuth-címerrel ellátott, középhullám hallgatására alkalmas bakelitkészülék volt. A kereskedelmi ára 48 pengőt tett ki, viszont 24 havi részletfizetéssel már 2-3 pengőért hozzá lehetett jutni. A Néprádió iránt meglehetősen nagy kereslet mutatkozott: 1939 októberére 130 ezerre nőtt az igénylők száma, jóllehet a kormány mindössze 20 ezer készülék gyártására kötött szerződést a gyárakkal. Előzetes igényfelmérés alapján több, mint 120 ezer készülékre volt igény, de csak 45 ezer gyártására került sor, mivel a gyáraknak a nyomott áru készülék nem jelentett jó üzletet, ezért szükség volt a második Néprádió-akció megindítására: 1940 februárjában 25 ezer készülék gyártásáról döntöttek. A népvető azonban a gyárak szempontjából nem számított igazán jó üzletnek, ami azzal járt, hogy további akciókra ekkor nem került már sor. A leggyártott 45 ezer készülék egyáltalán nem elégítette ki keresletet, a falvakba szinte semmi sem jutott belőle. Így a II. világháborúig a magyar lakosság többsége detektoros rádiót használt. □

DR. KÖRÖS ANDRÁS

Ami a naplóból kimaradt Szemelvények a Fraknóy hagyatékból

Száz évvel ezelőtt javában zajlott az első világháború. Nagypám, dr. Frank (később Fraknóy) Gyula a császári és királyi 24-es táborig vadász zászlóaljnál

harcolt. Huszonhárom évesen, önkéntesként vonult be az osztrák–magyar hadseregbe Újpestről, ahol családjával 1899 óta lakott. 1914 augusztusától 1918 tavaszáig, kisebb megszakításokkal összesen 35 hónapot töltött az északkeleti (orosz) és a déli (olasz) fronton, mindig az első vonalban. Többször megsebesült, hadikórházban ápolták. Mint zászlós kezdte és főhadnagyként szerelt le. Életrajzát és töredékesen fennmaradt harctéri naplóját az Újpesti Helytörténeti Értesítő három részben közölte. [XII. évfolyam (2005) 3. és 4., valamint XIII. évfolyam (2006) 1. szám.] Neve, hősies helytállása több helyen említésre kerül a vadász-zászlóalj történetéről szóló könyvben. (Szili Kováts László: Az egykori cs. és kir. 24. táborig vadász-zászlóalj története. Felelős kiadó: Gerbert Károly ny. altábornagy. Budapest, 1940.) A háború alatt és után számos kitüntetésben, elismerésben részesült, 1925-ben a kormányzó vitézzé avatta, ekkor vette fel a Fraknóy nevet. Polgári hivatásában a Postatakarékpénztár helyettes vezérigazgató tisztségéig vitte, Újpesten ügyvédi gyakorlatot folytatott. Hagyatékában több olyan hivatalos és személyes dokumentum maradt, amelyek emberi tulajdonságait is közelebb hozhatják. Ezek közül a harctéri levelezéséből és néhány olyan dokumentumból közlünk részleteket, amelyekben jellemvonásaira utalás történik.

Levelezés a háború alatt

A hazájuktól távol, állandó életveszéllyel szembe néző katonákban az itthoni szeretteikhez fűződő kapcsolat tartotta a lelket. Naponta várták a táborig postát az otthoni hírekkel. „Óriási pech. Nem jön posta. Ez egyedüli szórakozás sincs. Lehangothság óriási.” – írja dr.

Frank Gyula 1915. február 24-i napló-bejegyzésében. A híradásvárás kölcsönös volt. Az 1916–1918-as évekből több olyan képeslap maradt fenn, amelyet nagypám későbbi feleségének, Kanovics Hedvignek írt. Számos esetben küldött fényképet a frontról, amelynek hátoldalán néhány mondattal üzent haza. Nagypám szintén egy-egy derűs vagy érzelmes jelenetet megörökítő képeslapon tájékoztatta jövendőbelijét az itthoni eseményekről. A kornak megfelelően igen udvarias hangú írásokban – amelyek részleteit betűhíven közöljük – az aggodás, a várakozás és időnként a humor is megjelenik. Néhány szemelvény ezekből.

1916. július 16-án Markt Werfenben (Salzburg Tartomány, Ausztria) feladott képeslap: „Önagysága Kanovics Hedvig úrilány, Újpest, Ungarn, Toldy u. 7./ Kedves Heduska! Ha szorgalmam osztályozná, akkor a legjobb jegyet nyerném, ugye? Csinálunk pár fénykép felvételt, majd ha kész lesz, küldök belőle. Most arra gondolok, milyen jól teniszezhetnek. Ugy hiszem, nem gondolnak rám. Kezeit csókolja/Libor” (A „Libor, Liborius, Liborió” megszólítás illetve aláírás a levelekben arra utal, hogy nagypámat Frank Liborius osztrák tábornok (1848–1935), az V. osztrák hadsereg parancsnoka után barátai tréfásan e névvel illették).

1916. augusztus 4-én, Újpestről feladott képeslap, amelyen egy férfi és egy nő, egymásra nézve, kézenfogva ül: „Mió Liborió! Ugy-e csoda helyes kártya? Megláttam és

Nagyszőlősi iskola, a hadikórház

eszembe jutott 'Darumadár ha elszálla északnyugat ? felé'. Jó ezeknek!! Hogy van? Nem szándékozik hazarándulni? És csak türelem a levélírásb[an] illetőleg várásban! [...] A Hűvösvölgyben jól mulattunk, söröztünk, én unatkoztam. Sejti! Ma a Rózsadombra megyünk. Brr. – Irjon is sokat. Sok üdvözléssel/Heduska”

1916. augusztus 12-én a nagyszőlősi iskolában (Ugocsa vármegye) berendezett hadikórházból (Reserve Spittal) küldött képeslap, ahol nagyapámat háborús sérülése miatt ápolták: „Kedves Heduska! Egy igen csinos tiszta kis városka ez; a kórházunk ez az iskola, amelyből a főterre szép kilátás nyílik. Igen jól érzem magam és egy darabig ameddig lehet csak el leszek itt. Egész nap fekszem és olvasgatok addig, míg a tankönyvek meg nem érkeznek, akkor pedig tanulni fogok [...] Remélem, igen jól érzi magát és jól mulat? Irjon, ha ráér, mi újság Újpesten? Kezeit csókolja/Libor”

1916. augusztus 22-én Újpestről Nagyszőlősrre, a hadikórházba feladott képeslap: „Bizony a szt István nap nem túl jól sikerült. De ma kipótoltam! Ma jöttünk haza, mesés habos fagyalaltot ettünk. Miért is nincs itthon, most együtt élvezhetnénk! [...] Vagy nem készül haza? Kikkel van együtt? Helyesek? Tudja, rém sok újság van, de csak szóval lehet ledadni! Jöjjön! Pá. Üdv. 1000 – Heda”

Kanovics Hedviget 1917. január 30-án a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter elemi népiskolai tanítónak nevezte ki és szolgálattételre „a háború tartamára, illetve megfelelő további intézkedésig” az őriszentpéteri római katolikus népiskolába osztotta be. Ettől kezdve levelein szombathelyi, illetve őriszentpéteri postabélyegző szerepel. 1917.

Frank Gyula a hadikórházban

február 24-én, Szombathelyről feladott képeslap, ahol a hivatali esküt letette: „Édes Libor! Itt esküdtem ma még egyszer!! Reggel 8-kor érkezünk ide s most miután ebédeltünk a szállóban várjuk a másik vonatot: mellyel este érünk a falumba. Szombathely szép városka s nagyon tiszta! Pá, Isten vele! Hedu”

A levelezés stílusa 1917-től jól érzékelhetően közvetlenebb lett, dr. Frank Gyula a fényképek hátoldalán a „Drága menyasszonykámnak”, „Emlékül drága menyasszonyomnak” megszólítást alkalmazza, amiből biztosak lehetünk abban, hogy időközben megtörtént az eljegyzés. Házasságot már nagyapám leszerelését követően, 1918. július 15-én kötöttek. Nagyanyám 1918. május 8-áig működött „ki-rendelt tanerő”-ként Óriszentpéteren, 1918. december 11-től pedig 1922 tavaszáig, amikor második gyermekük megszületett, az újpesti Toldy utcai [ma: Langlet Valdemár utca] állami elemi leányiskolában tanított. Munkásságáról Stitz Pál igazgató írt méltató sorokat, miszerint „a reábízott osztály vezetésében elért igen eredményes munkálkodásával felettes hatósága meglegedését a legteljesebb mértékben kiérdemelte”. [Újpest, 144/1922. Bizonyítvány]

Háború utáni dokumentumok

Dr. Frank (Fraknóy) Gyula katonai erényeit – bátorság, egyenesség, hazafiasság – a háborút követően is sokan méltatták. 1926 decemberében legfőbb katonai felettese, sárosberkeszi vitéz Tóth-Kádár Vilmos tábornok, a volt 24. tábori vadász-zászlóalj utolsó parancsnoka, tábornoki dísz-egyenruhás fényképét a következő sorokkal dedikálta: „vitéz Fraknóy Gyula Bajtársamnak, ki a világháborúban, a 24. sz. tábori vadászzászlóalj kötelékében mindig kiváló, hősiesség magatartást tanusított és engemet véres harcokban és dülő csatákban, magyar szívvel, mindig hűségesen támogatott Budapest, 1926. XII. 31.” Az említett tulajdonságokat a civil életben is értékelték, amelyekhez az őszinte vallásosság, a családszeretet és a szociális érzék társult. Az utóbbit támasztja alá a következő dokumentum. Az 1920-as évek végén került felosztásra gróf Károlyi László uradalmának a mai Szent Imre utca és Vécsey Károly utca közötti területe. A Vitézi Szék támogatta nagyapámnak az Országos Földbirtok-

rendező Bírósághoz benyújtott kérvényét, amelyben ezen a területen házhely vásárlási szándékát bejelentette. A Vitézi Szék a Károlyi uradalomhoz írta a levelet, mivel „a kérelem kedvező elintézésének előfeltétele az, hogy az átruházáshoz a megváltást szenvedett gróf Károlyi László uradalma is hozzájáruljon.” Az indokolás szerint a „kérelmező ugyanis, mint Újpest megyei város járási hadnagya és a Vitézi Szék ügyésze a szegénysorsú vitézeknek ingyenesen adott jogsegélyekkel [...] és emellett [...] mint az újpesti néphivatalnak az ügyésze, a szegénysorsú néposztálynak nyújtott jogsegéllyel hosszú éveken át tartó hazafias munkát végzett.” [A Károlyi uradalom tekintetes Titkári Hivatalának címzett levél aláírás nélküli másolata].

Újpest megyei jogú város közgyűlése 1942-ben, a 99. sz. határozatában az elnöklő polgármester-helyettes javaslatára, jegyzőkönyvben fejezte ki elismerését, hogy dr. Fraknóy Gyulát mint az újpesti vitézek járási hadnagyát a kormányzó a vitézi rend érdekében önzetlenül kifejtett hazafias működéséért a Magyar Érdemrend tiszti keresztjével tüntette ki. „Ez alkalomból úgy magam, mint a város közönsége nevében meleg szeretettel üdvözölöm őt, mert személyében olyan férfiút ér e magas kitüntetés, aki városunk társadalmában mindenkor példaadóan hazafias és valláserkölcsös magatartásával mindannyiunk elismerését és szeretetét érdemelte ki. Tisztelettel javasolom, hogy Dr. vitéz Fraknóy Gyula urat üdvözlésünkről jegyzőkönyvi kivonaton értesítsük.” A képviselőtestület a bejelentést tudomásul vette és a javaslatot helyesléssel egyhangúlag elfogadta [Újpest megyei jogú város közgyűlései 1942. évi kötet].

A második világháború után nagyapám meghatározó szerepet játszott a Postatakarékpénztár újjászervezésében. Naponta járt be gyalog Újpestről a Hold utcai hivatalába. 1948-as, méltatlan nyugdíjazását követően ügyvédi hivatásának élt. Mindig volt benne erő az újrakezdéshez. Az 1956-os forradalom bukása és legidősebb lánya családjának kényszerű disszidálása azonban megtörték, egészsége megromlott, és ez vezetett 1958. február 9-én bekövetkezett, korai halálához. Brunáry Ferenc, az Újpest-Kertvárosi Szent István templom plébánosa, temetési beszédében a

következőkkel jellemezte: „Kedves jó Hívem és atyai jó Barátom! [...] Ha életedet röviden jellemezni akarnám, így kellene szólnom: földi életed igazi haza- és felebaráti szeretet volt. De legszebb vonása életednek mégis Isten szereteted és hűséged egyházad iránt. [...] Derék, jellemes ember voltál, aki nem rejtetted véka alá meggyőződésedet, és éppen ezért megbecsültek, mint megbízható, egyenes embert azok is, akik más nézetet vallanak.[...] Hitedet nemcsak megtartottad, de egyházad ügyéért fáradhatatlanul dolgoztál egész életedben.[...] Életed a történelmet formáló, nagy eseményekben gazdag világ átalakulás korában folyt le. – A régi világból jöttél, de megtaláltad helyed az alakuló új világban is. A szociális szeretet apostola voltál. Felhatalmaztál bennünket, ha szegénynek tanácsra, eljárásra, segítségre van szüksége, küldjük Hozzád. Mindenkor készséggel álltál ezek segítségére, nagy fontosságú, sokszor életbe vágó ügyekben. [...] Jutalmazzon meg ezekért a szegényeket annyira szerető, jóságos Krisztus! [...] Szeretted nagyon a hazádat is. Ha kellett fegyverrel védted bátran, hősiesen és fáradhatatlanul, becsületes munkáddal is szolgáltad azt. Most a sokat szenvedett, honfiúi vértől annyit áztatott és megszentelt magyar föld ad neked pihenőhelyet.” [Búcsúbeszéd Dr. Fraknóy Gyula temetésén, Újpest-Megyer, 1958. február 13. Brunáry Ferenc sajátkezű aláírásával].

A családi irattár eme töredékeiből felvázolhatók dr. vitéz Fraknóy Gyula legfőbb emberi vonásai. Életútja, jelleme, kitartása a mának is példaként szolgálhat... □

Fraknóy Gyula feleségével és idősebb lányaival 1926-ban

Prém Margit, az adományozó, 4. rész Költözik az iskola

A polgári tagozat folyamatos bővülésével az V. kerületi Hold utca 17. szám alatti épületet az 1900-as évek első évtizedének végére kinőtte a skót iskola. Az újpesti Prém Margit vezette intézmény, valamint az egyház új iskola építését tervezte. Az intézményt felügyelő budapesti református egyháztanács a fővároshoz fordult támogatásért. A kérvény szövegén felismehető Prém Margit fiatalos, „csevegős” stílusa, a szerkesztés valószínűleg Webster lelkész munkája.

[...] „Tekintetes székesfővárosi Tanács! A budapesti református egyháztanács hálásan ismeri el a székesfőváros törvényhatóságának és tanácsának azon áldozatkészségét, mellyel számos közhasznú intézmény között egyházunk kulturális törekvéseit támogatja. A székesfővárosi Törvényhatóság közgyűlésének és Tanácsának ezen jóindulata bátorítja fel a budapesti református egyházunk presbitériumát arra, hogy most, a mikor egyházunk – és ezzel kapcsolatban székesfővárosunk – fejlődését is előmozdító egy fontos lépésről van szó, az alábbi kéréssel járuljunk a székesfőváros tekintetes Tanácsa útján a törvényhatósági bizottság közgyűléséhez.

Kérésünket – mely Budapesten már 63 év óta működő és egyházunk fennhatósága alatt lévő, magyar tannyelvű skót református elemi és polgári iskolára vonatkozik –, az alábbiakban bátorkodunk előterjeszteni.

Ezen kizárólag magyar tannyelvű skót református iskola [...] fennállása óta mindenkor, különösen pedig az elnyomatást követő nemzeti újjáébredés idejében nagyban hozzájárult ahhoz, hogy száz meg száz német és szláv ajkú család gyermekei magyar ajkú és hazafias érzületű honpolgárokká neveltettek. Midőn a legszegényebb és legelhagyatottabb családok gyermekeibe a vallás-erkölcsi nevelés mellett a magyar nyelvet, a magyar nemzeti

szellemet és a magyar nemzeti érzést átültette, ápolta és megerősítette, a székesfőváros magyarrá tétele érdekében elismerésre méltó szolgálatot tett, s ez által a székesfőváros feladatát képező kulturális munkában önzetlenül ez ideig minden anyagi támogatás nélkül külhoni eredete dacára is hathatósan részt vett. Hogy e nemes célt nem siker nélkül szolgálta, bizonyoságul legyen szabad megemlítenünk, hogy ez iskola volt növendékei közül került ki fővárosunk nem egy tiszteletre méltó hasznos polgára, kik mint egyetemi és akadémiai tanárok és tanárnők, fővárosi és állami elemi iskolai igazgatók, tanítók és tanítónők, művészek, lelkészek, ügyvédek, mérnökök, kisebb s nagyobb állása köz- és magánhivatalnokok, kis- és nagykereskedők, iparosok stb. a főváros művelt társadalmi életében fontos helyeket töltenek be.

Ezen iskolát – [...] melynek központi vezetősége Edinburghban székel – nagy áldozatok árán a saját erejéből tartotta és tartja fenn a nélkül, hogy ezen idő alatt akár a székesfővárosnak, akár az államnak, akár pedig a magyar társadalomnak a legcsekélyebb mértékben is terhére lett volna. E mellett a fenntartó testület állandóan arra törekszik, hogy iskoláját a kor igényeinek és a magyar törvények követelményeinek megfelelőleg tovább fejlessze, erősítsen.

Amde a mai kor és társadalom által vele szemben is támasztott követelményeknek és magasabb igényeknek a rendelkezésre álló, de nem fejleszthető saját erejéből megfelelni többé nem bír, mi pedig – kik magunk is rászorulunk a székesfőváros segélyére, bármennyire szeretnők is – anyagi támogatásban őt nem részesíthetjük.

Ezen iskola 1845-től 1869-ig bérelt helyiségben volt elhelyezve. Az iskolafenntartó 1868-ban a Hold utcában telket vásárolt és erre 1869. évben egy kétemeletes épületet emelt, melyre utóbb 1894-ben a parancsoló

szükséghez képest a harmadik emeletet is ráépítette.

Az iskolafenntartó testület ezen iskola felügyeletére egy állandóan Budapesten lakó, skót református lelkészt alkalmaz. Alkalmaz ezen kívül egy magyar református lelkészt, továbbá két magyar tanítót – kik közül egyik az iskola igazgatója (Prém Margit – a szerk.) – és négy magyar tanítónőt, mindannyi magyar honpolgár, akik a skót református lelkész felügyelete alatt működnek.

Az iskola kiegészítéseként létesített az iskolavezetőség angol nyelvű tanfolyamokat is [...]. Ezen tanfolyamokon mintegy 80 férfi és nő az iskola idősebb növendékei, kezdők és haladók, az egész iskolai éven át nyernek oktatást az angol nyelvből, mi által a világforgalomban és kereskedelemben, valamint a nemzetközi érintkezésben annyira szükséges angol nyelv olcsó, sok esetben ingyenes és könnyű megtanulása van lehetővé téve a székesfőváros intelligensebb lakossága számára.

Az iskola jelenlegi vezetőjének Webster J. T. skót református lelkésznek helyes gondolkodását és irántunk való meleg vonzalmát tanúsítja az, hogy nyelvünket szóban és írásban már annyira elsajátította, hogy a tantestülettel, a növendékekkel, egyházi és világi hatóságokkal hazai magyar nyelvünkön érintkezhetik. Hazai viszonyaink megismerése folytán pedig hasznára válik a magyar államnak is első sorban székesfővárosunknak közgazdasági viszonylatokban is ez által, hogy hazájával és az angol nyelvű világvárosokkal és világrészekkel állandó összeköttetést tart fenn, a nagy angol lapokban Magyarországot és székesfővárosunkat előnyösen ismertető cikkeket ír, melyeknek gyakorlati eredménye az, hogy az angol közönség az itteni viszonyokról helyesen informáltatván, szívesebben keresi fel üzleti, turisztikai és egyéb célokból hazánkat és a fővárosunkba jövő angolok őt és a skót református iskolát rendszerint meglátogatván, tőle és a tantestület tagjaitól hazai viszonyaink felől [...] helyes útbaigazítást nyernek.

Maga a skót nemzet már a múltban is nagy rokonszenvvel viseltetett hazafias törekvéseink iránt. Tanúsítja ezt azon történelmi tény, hogy a budapesti skót iskola vezetésével megbízott akkori lelkész kezdeményezésére 1840-ben Edinburgh-ban egy bizottság ala-

kult, mely segély-alapot gyűjtött azon menekülő honvéd-tisztek segélyezésére, kiknek Komáromnál hősiesség után fegyverüket le kellett tenniök, s kiket a győztes hatalom a Komárom kapitulációjakor létrejött egyezmény ellenére további katonai szolgálattételre akart szorítani. [...] Midőn pedig a menekülők Skót honba megérkeztek, megcsókolták előbb a földet, azután a bizottság tagjait. Később ugyanazon bizottság segítette őket, hogy Amerikába mehessenek. Ezen bizottság egyik – már elhalt – tagjának fia – ki jelenleg a skót nemzeti pecsét őre és a skót egyesült szabad egyház edinburgh-i intéző bizottságának előkelő tagja – a magyarság iránt táplált élénk rokonszenvének jeléül ismételten meglátogatta Budapestet és az itteni skót iskolát. Ugyanazt tették és teszik ma is skótországi hitrokonaink közül még igen számosan.

Ezen intézetnek az 1847. iskolai évtől kezdve – mert csak ezóta vezetnek rendes anyakönyvek – a mai napig 23829 növendéke volt. Jelenleg – az angol tanfolyamok hallgatóit nem számítva, 155 növendék nyer oktatást, mert a hely szüksége miatt több nem volt befogadható. Régente, midőn a higiénikus követelményeket nem tartották annyira szem előtt és még az épület s annak felszerelése is jobbak voltak, több növendéket lehetett befogadni. A jelenlegi 155 növendék között 46 élvez teljes tandíj-menteséget, 27 féltandíj-menteséget és csak 82 fizet teljes tandíjat. Hogy ez mily csekély szerepet játszik a fenntartó testület kiadásával szemben – mely csupán személyi kiadások címén évi 27750 koronára rúg – első tekintetre látható.

Mínthogy a jelenlegi iskolai épület szűk és sem a modern igényeknek, sem pedig az

A skót iskola tantestülete. Az első sorban jobbról a második Prém Margit

egészségügyi követelményeknek nem felel meg többé, főleg pedig mert ennek szűk keretein belül az intézmény nem fejleszhető úgy, mint ezt a viszonyok igénylik, az iskola fenntartó skót egyesület szabad egyház egy erejét meghaladó, de a fentebb vázolt kényszerűség által parancsolt lépésre határozta el magát, mely határozat abban öltött testet, hogy a székesfőváros VI. kerületében a Vörösmarty utcában, hitelművelet útján egy 489 négyszögöl kiterjedésű építési telket vásárolt mintegy kettőszázezer korona vételárért, illetve összköltségen, hol imaházzal kapcsolatban oly elemi és polgári iskolát szándékozik felépíteni, mely minden tekintetben megfeleljen a kor igényeinek és szükségleteinek a melybe legalább is 400 növendék felvehető legyen. Ezen építkezés költsége hozzávetőleg mintegy ötszázezer korona leendő, melyhez a telekszerzés kétszázezer korona árát hozzáadva az épített 700.000 korona költséggel áll szemben.

Ezen nagy anyagi áldozatot igénylő művelet költségeinek fedezetül csakis a még ezután eladandó Hold utcai épület, illetve telek vételára szolgál, mely kedvező körülmények között mintegy 400.000 koronára tehető, míg az ezentúl mintegy 300.000 koronát, de esetleg többet tevő építési és felszerelési költség éppenséggel nem bír fedezettel.

Ezen kívül elhatározta a fenntartó testület azt is, hogy a felépítendő iskolában [...] a tantestület létszámát is megnagyobbítja, a mennyiben az eddigieken kívül az elemi iskolában két és a polgári iskolában három új tanerőt fog alkalmazni, a mi évenként legalább 10.000 korona többlet-kiadást jelent. [...]

A fentebb kimutatott, mintegy háromszázezer koronányi hiány fedezéséről a skót egyesült szabad egyház a viszonyok alapos

mérlegelése után velünk egyetértésben akként kíván gondoskodni, hogy egy-két éven át Skóthonban gyűjtések indíttassanak meg, mely után 100-150.000 korona egybegyűjtése remélhető, míg a többi 150.000 koronának, mint építési segélynek nyújtása iránt a székesfőváros Törvényhatóságának támogatása kérelmeztessek. [...]

[T]isztelettel kérjük:

hogy az egyházi fennhatóságunk alatt álló skót református elemi és polgári iskola, valamint az ezzel kapcsolatban létesítendő oly díszterem létesítése érdekében – mely a mellett, hogy első sorban iskolai célokat fog szolgálni ezen felül a székesfőváros V. kerületében és a VI. kerület felső részében lakó református vallású híveink és a Budapesten lakó angolul beszélő reformátusok lelki szükségleteinek kielégítésére imaház gyanánt is fog használtatni, a Vörösmarty utca 49. és 51. számú házak telkén már legközelebb foganatosítandó építkezés céljára százötvenezer koronát építési segély címén engedélyezni, s ezt a folyó év május hó elején kezdetét vevő építkezés folyamata alatt kiutalványozni méltóztassék.

Ezen segély ellenében viszontszolgálatként felajánljuk a skót egyesült szabad egyház nevében:

1./ a tervezett díszes épületnek tervszerű kivitelét és annak a jelzett célokra 1910. szeptember hó elején leendő átadását.

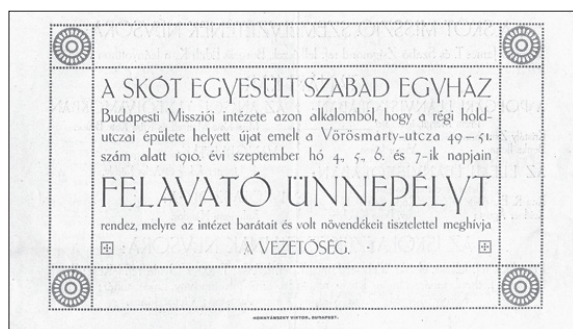
2./ az elemi iskolában az összes növendék ingyenes oktatását.

3./ a polgári iskola valamennyi osztályában a fenntartó testület által egyébként is nyújtandó kedvezményeken felül a székesfőváros hatósága által kijelölendő növendékek részére osztályonként 3-3 összesen 12 tandíjmentes helyet.

4./ Kötelezőleg kijelentjük, hogy az imaházul is szolgáló díszteremben a fenntartó testület által vasárnaponként egy magyar és egy angol nyelvű református istentisztelet fog tartani.

Mély tisztelettel és keresztyéni alázattal esedezünk előterjesztett kérésünk teljesítéséért.”

Amíg az iskola a válasza várt, 1909 szeptemberében, még a régi, Hold utcai épületben felmenő rendszerben elindult a polgári leány-iskola 3. évfolyama. (Folytatjuk...)

Az új iskola megnyitóját 1910 szeptemberében tartották

VALACHI ANNA

József Attila és nővére az Újpesti Munkásotthonban, két idődimenzióban

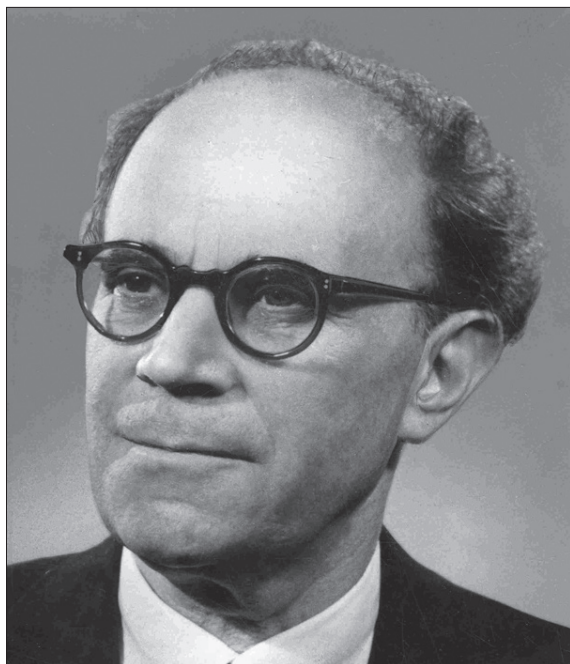

Ma már csak utcanév őrzi területünkben az egykori Munkásotthon emlékét, amely 1909-ben – az Újpesti Munkásképző Egylet kezdeményezésére – közadakozásból épült fel a Gyár, majd Kolozsvári utca 55. szám alatt, a korábbi Kakas vendéglő helyén, ahol korábban együtt tölthették szabad idejüket a művelődni vágyó ifjúmunkások. (Az épületet 1979-ben, a lakótelep bővítése miatt lebontották.)

A szociáldemokrata párt égisze alatt működő Újpesti Munkásotthon egyedülálló kulturális bázis volt: minden érdeklődő előtt nyitva állt, s gyakran a fővárosból is fogadtak vendégeket. Dr. Szalai György helytörténész szerint (lásd: Dr. Szalai György: Az újpesti Munkásotthon története. Budapesti Történeti Múzeum, 1963., 55. p) az elméleti oktató munka keretében József Attila, Hoffmann Ottó, Mód Aladár, Braun Soma, Keleti

Márton, Gárdos Mariska, Kovai Lőrinc és még sokan mások tartottak a Munkásotthonban szemináriumokat, előadásokat, s különösen a színjátszók örvendtek nagy népszerűségnek. Gorkij, Ibsen darabjai mellett biztos kasszasikert hozó népszínműveket, operetteket, bohózatokat is előadtak, s nemcsak azért, mert ezek az előadások hozták a legbiztosabb bevételt az örökösen fenntartási gondokkal küszködő háznak, hanem hogy a politikai rendőrség éberségét is elaltassák. Mert a húszas-harmincas években már nemcsak legális (bejelentett) kultúresteket tartottak (ahol a Vándor- és a Szalmás-kórus mellett baloldali elkötelezettségű színészek – köztük Major Tamás, Baló Elemér, Jakó Pál, Horváth Ferenc, Gobbi Hilda – is felléptek), hanem a cenzúra tiltásába ütköző rendezvényeket is tartottak, kijátszva a rendőrség éberségét.

Gyakran megfordult itt a harmincas évek elején a tősgyökeres újpesti költővel,

Ascher Oszkár Kossuth-díjas, kiváló művész. (1897–1965)

Baló Elemér érdemes művész. (1892–1970)

Berda Józseffel szoros barátságot ápoló József Attila is, aki rákospalotai szemináriumai végeztével az újpesti munkásközönség előtt is szívesen szerepelt. Hol a verseivel, hol tudományos előadásaival szerzett magának népszerűséget. Arra kiváltképpen kényes volt, hogyan szavalják a költeményeit mások, főleg a hivatásos színészek. Egy alkalommal, még mindig a harmincas években, Major Tamás lépett föl a Munkásotthonban, s József Attila egyik forradalmi versét szavalta – valószínűleg a tőle megszokott didaktikus, ágáló stílusban. A nézőtérén ülő szülők emlékei szerint a költő is jelen volt, de nem a közönség soraiban ült, hanem a bejáratí függöny mögött állt, és a produkció hallatán keservesen sírt. Ezután megkérte előadóművész élettársát, verseinek vehemens propagálóját, Szántó Juditot is, hogy ne mondja többé a verseit. Valószínűleg hasonló élmények következtek... Az eredeti információ dr. Vértés László újpesti orvostól származik, melynek igazságtartalmát egy glosszaíró, aki a Színművészeti Főiskolán Major Tamás tanítványa volt, kétségbe vonta. Magam azonban hitelesnek találok a történetet – írásban is megindokoltam, miért. (Lásd: V. A.: „A nő számomra rejtély...” József Attila asszonyai. Noran-Libro, Bp., 2013. 160–163. p.)

Hogy József Jolán, idősebb nővére – és első életrajzírója – értesült-e erről az esetről, nem tudható. Valószínűleg nem, mert kapcsolatuk ebben az időszakban már nem volt olyan szoros, mint korábban, amikor – a tőle világnézetileg is alapvetően különböző – Szántó Judit föl nem bukkan az életükben,

elidegenítve őt öccsétől. (Kapcsolatokról lásd: Valachi Anna: József Jolán, az édes mostoha. Egy önérvényesítő nő a XX. század első felében. Papirusz Book, Bp., 2005. 116–123., 254–264., 285–286. p.)

Miután 1937. december 3-án József Attila tragikus körülmények között meghalt, a két asszony (a nővér és az élettárs) tovább rivalizált egymással az emléképolásban, de – miután Judit és a költő nem kötött egymással házasságot – József Jolán, a vérrokon és öccse életrajzírója lett a hagyaték gondozója, illetve a hivatásos emléképoló. Ebben a minőségében új imázst alakíthatott ki magáról. Elismert író és újságíró lett, akit a költő legközelebbi hozzátartozójaként már-már József Attila reinkarnációjának tekintettek kortársai. Az új szerepkör testhez állónak bizonyult számára: sűrűn szerepelt az országsszerte rendezett József Attila-emlékesteken, élvonalbeli színészek és énekesek társaságában – ekkor közös családi élményeiről mesélt, vagy a költő hagyatékában talált írásokat ismertette, amelyekből bőven akadt publikálatlan szöveg.

1941-ben az Újpesti Munkásotthonban is föllépett, Baló Elemér színművész, Ascher Oszkár előadóművész és a munkásénekkarok megalapítójáról, Vándor Sándor karmesterről – József Attila verseinek megzenésítőjéről – elnevezett „Venci-kórus” közreműködésével. Erről az eseményről nem maradt fenn fénykép, de hasonló emlékestekről igen.

Mindenesetre tény, hogy a hely szellemét idéző, védett utcanév a József testvérek emlékét is fölidézheti, két különböző idődimenzióban. □

A Munkásotthon egykori épülete

Középen József Jolán látható (balról) Greguss Zoltán, (jobbrol) Somló István színművészek, valamint Neményi Lili operaénekesnő és mások társaságában, a negyvenes évek elején rendezett József Attila-estek egyikén

IVÁNYI JÁNOS

50 éve halt meg Újpest megyei jogú város főmérnöke, Konrád Kálmán

Konrád Kálmán okleveles mérnök Tótváradon (ma: Románia) született 1902. szeptember 16-án. Édesapja MÁV állomásfőnökként több állomáshelyen is szolgált és családja minden településre vele együtt költözött. A vasutas édesapa utolsó beosztása Rákospalotán volt, onnan ment nyugdíjba. Konrád Kálmán elemi iskoláit Vágbesztercén végezte, főreáliskolai tanulmányait Zsolnán, Pozsonyban (mindkét város ma Szlovákia), majd Budapesten folytatta. 1920-ban érettségi vizsgára „bocsátatott”, amelyet a budapesti VI. kerület állami főreáliskolájában abszolvált matematikából, ábrázoló geometriából jó eredménnyel. Ezzel a „szabályszerű követelményeknek megfelelően ő a műegyetem, valamint a bányászati és erdészeti főiskola, a gazdasági akadémia és a tudomány-egyetem matematika-természettudományi tanulmányaira érettnak nyilvánított”. A Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemet 1923/24. tanévben elvégezte, mérnöki oklevelét 1936. június 13-án állították ki. Kiváló elméleti felkészültségének köszönhetően 1923-ban szigorló mérnökként Kossalka János professzor mellett az I. számú Hídépítési Tanszéken (ma a BMGE Hidak és Szerkezetek Tanszéke), illetve az 1926/27. tanévben a geodézia tanszéken Oltay Károly egyetemi tanár mellett kiegészítő (fizetés nélküli) tanársegédként oktatott. Mielőtt Újpest város szolgálatába állt, több neves építési vállalkozásnál végzett kultúrmérnöki munkát, geodéziai felméréseket, út-vasútépítési munkákat, amelyeket különböző fotók dokumentálnak. Noteszlapjainak feljegyzései szerint a műegyetemi éveken túl öt építési vállalatnál dolgozott, ahol a már említett kultúrmérnöki munkában nagy jártasságra tett szert. Szakmai munkája mellett 1927-ben az Újpesti Önkéntes Mentő Egyesület Elsősegélynyújtó vizsgáját is sikeresen letette, vala-

mint 1929-ben I. fokú football bírónak minősítették.

1928-ban házasságot kötött Klobetz Margittal. Ebből a házasságból 1930. február 28-án egy fiú, Konrád József született.

Klobetz Margit fiúk kiskorúságának idején meghalt. Konrád Kálmán 1948. szeptember 4-én ismét megnősült. Nagy Erzsébettel kötött második házasságból 1949. november 19-én született leánya, Iványiné Konrád Gizella ugyancsak mérnök lett, Újpestértdíjas, a volt Ganz-Danubius Hajó-és Darugyár konstruktőre. (Elhunyt 2010-ben.) Unokája – Iványi Gyöngyvér – építészmérnök.

Konrád Kálmán okleveles mérnök 1939. július 1-én lépett Újpest megyei jogú város szolgálatába. Miután a M[agyar] K[irályi] Belügyminiszter 33997/1939.IV.BM. számú rendeletével visszaállította a műszaki ügyosztályokat a megyei jogú városok közigazgatási rendjében, Újpest város képviselőtestülete határozatban utasította a polgármestert, hogy a mérnöki, vagy építészmérnöki képesítéshez kötött tanácsnoki, és két mérnöki állásra pályázatot írjon ki.

A mérnöki állásra – az akkor már a városházán alkalmazott Czigliényi László és Dávidházi Imre mellett – Konrád Kálmán is pályázott. A pályázatot Konrád Kálmán nyerte el, miután a 103 képviselői szavazatból 95 szavazatot nyert el Czigliényi hét és Dávidházi egy szavazatával szemben. Ennek eredményeként a közgyűlés elnöke 177/1940 számú határozatával Újpest megyei város megválasztott mérnökének jelentette ki. A határozatot Pest – Pilis – Solt – Kiskunvármegye törvényhatósági kisgyűlése (mint az akkori közigazgatási rend szerint a város feletti közvetlen „előljáróság”) elfogadott.

Konrád Kálmán részére a 15468 kig. – 59 kgy./1942 számú közgyűlési határozat évi 1600 pengő pótitelmenty állapított meg (amiből 1200 pengő fizethető ki havi egyenlő

részletekben): „Konrád Kálmán városi mérnök képesítésénél fogva meg van bízva úgy a magánépítkezések, valamint a városi közmunkák állandó ellenőrzésével. Végzi a lejt-méretezéseket, továbbá a városban létesítendő több, mint 1.000 szükség óvóhely műszaki felülvizsgálatát, készíti a közcsatornák és utcaburkolások műszaki terveit s e célból helyszíni méréseket végez. Átveszi és megvizsgálja a közmunkákhoz szállított építési anyagokat.

A fővárosi közmunkák tanácsa hatáskörének Újpestre való kiterjesztése folytán újabban megállapított városrendezési tervek és szabályok megtartását a helyszínen ellenőrzi. Kétségtelen, hogy mindezeket a munkálatokat túlnyomó részben csak hivatali helyiségén és hivatalos óráin túl tudja ellátni, minthogy e munkák elvégzése helyszíni kiszállást kíván. Ezért, miután ezek a munkálatok megfelelnek a különmunkaátalány megállapításának a 42.200/1927 BM. számú rendeletben előírt feltételeinek, s arányban állanak a fent megállapított különmunkaátalány összegével, – a rendelkező rész szerint kellett határozni.”

Bár 1942-ben Konrád Kálmánt átsoportolták a IX. fizetési kategóriába, 1943-ban az elvégzett különmunkák miatt ismét sikerült különmunka átalányt (1600 pengőt – itt már teljes egészében) megkapnia. Ennek és alapfizetésének beszámításával ebben az évben már

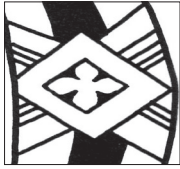
Konrád Kálmán Újpest főmérnöke (1902–1966)

virilista lett, azaz a város 100 legtöbbet adózó polgárai közül a 72., ami évi 3103 pengő 68 f. adó befizetését jelentette.

A városi (fő)mérnök tevékenységéhez a háborús években hozzátartozott az óvóhelyek építésének, meglévő pincék óvóhellyé történő átalakításának kötelezettsége is, amelyet Konrád Kálmán terjesztett a közgyűlés elé (mint pl. a 32220 kig.-175. kgy/1944. szerint), a városháza Népmozgalmi Hivatala alatt 65 személyt befogadó, majd az Árpád út 5. szám alatt egy 70 személyt befogadó óvóhely kialakítására vonatkozóan. Ugyancsak ő terjesztette elő a műszaki telepen (Attila u. 126.) és a Megyeri úti temetőben 50-50 személyt befogadó óvóhely létesítésére vonatkozó javaslatát. A főmérnök ebben az időben a Légoltalmi Parancsnoki Törzs megbízottja és a Kármegfigyelő Szolgálat vezetője volt.

Konrád Kálmán a háború alatt végig „szolgálatban volt”, valószínűleg ennek köszönhetően kapott meghívást az 1945. április 15-ére, a város képviselőtestületének 4792/1945. számú meghívóval egybehívott, az Újpesti Ipartestület nagytermében tartott alakuló közgyűlésre. A közgyűlésnek – mivel sem pártnak, sem a szakszervezetnek nem volt tagja – képviselője nem lehetett, de mivel igazolták az 1030/1945. M.E. számú rendelet 15§-a értelmében állásában megerősítették. A háborús helytállás során végzett munkában elfáradt köztisztviselő kéthavi betegszabadságát csupán egy hónapnyi időtartamra engedélyezték, ami nyilvánvalóan befolyásolta további egészségét. 13219 Kig.-108. kgy/1948. sz. véghatározatával a közgyűlés soron kívül előléptette. Megállapítást nyert, hogy Konrád Kálmán főmérnök beosztásában kifogástalan munkát végez, kiváló minősítésre érdemes, a város szolgálatában 1939. július 1. óta áll és fizetési osztályában már négy évet töltött el, – a képviselőtestület őt soron kívüli előléptetésre érdemesnek találja és ezért a rendelkező rész értelmében határozott.”

1949. június 30-ával B listázását követően elbocsátották. Anyagi helyzetéből adódóan megtehetette, hogy a rákospalotai MÁV telep templomának építéséhez anyagilag is hozzájárulhasson. (Első házassága révén sógora volt Klobetz Sándor plébános, a templom építtetője.)

Közel tízéves városházi szolgálata idején létesült a tűzoltóaktanya, a nyári színház – amelynek még a bontását is megérte; annak helyén épült fel az újpesti OTI, a mai szakorvosi rendelőintézet – továbbá a kertvárosi Szent István templom. Munkakörébe tartoztak többek között a város közüzemeinek (Közbiztonsági Híd, Járvány Kórház, Fertőtlenítő Intézet stb.) továbbá a villanyvilágítási és vízvezeték/csatornázási berendezéseinek műszaki ellenőrzése, az azokkal kapcsolatos helyszíni vizsgálatok. Városi főmérnökként – külön „felajánlott” egyedi munkaként – feladata volt a jelenlegi Károlyi szobor helyén egykoron álló szovjet emlékmű talapzatának tervezése, de hivatali ideje alatt a városközpont rendezésének tervéhez az előkészítő munkák (geodézia, háromszögelés) felügyelete is. A Megyeri temetőből az idő tájt választották le az ONCSA (Országos Népi és Családvédelmi Alap) telep céljára a mai Reviczky u. – Baross u. – Fóti út – Megyeri út által közrezárt területet, amelyet 1944-ben víztér Horthy István telepnek neveztek el.

Konrád Kálmán – mint egy időben műszaki tanácsnok is – második házasságát követően a város műszaki telepén (Attila u. 126.) lévő szolgálati lakásban lakott. A városházáról való eltávolítása után a Tavasz utca 16. számú házba költözött, és ott halt meg 1966-ban.

Személyes iratait tanulmányozva megállapíthatjuk, hogy élete a 20. század általa átélt időszakának gyakorlatilag teljes lenyomata – talán azzal a „könnyebbséggel”, hogy nem kellett katonai szolgálatot teljesítenie. (Bár a II. világháború idején már Újpesten dolgozott, ám komáromi illetékességüként tartották nyilván. 1940. január 18-án sorozásra behívták Komáromba, ahol a honvédségi orvos nagyfokú testi gyengeséget állapított meg.) Az 1945 után kiállított iratok közül a Magyar Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezetének 1945. VI. 16-i keltezésű orosz és magyar nyelvű igazolványát emelem ki. Annak idején mindenről volt igazolvány. A kerékpárról, az autóvezetésről – természetesen, a különböző betegségyelző egyleti tagságokról, az 50%-os MAV kedvezményekről, majd az IPARTERV-ben eltöltött évek során a vállalati igazolvány sem maradhatott el.

Az egykori városi főmérnök 1949. június 30-i elbocsátásával talán még jól is járt, Lux László (a BME Építőmérnöki Kar Magasépítési Tanszékének későbbi professzora), akkor az IPARTERV igazgatója 1949. július 12-től statikus irányító tervezőként alkalmazta. Korrekt munkavégzését Sztahanovista-jelvényvel és Kiváló Dolgozó kitüntetéssel ismerték el (újabb igazolványok), de megkapta a „Komló Építésért” emlékérem ezüst fokozatát is. Annak idején számítógépes tervezésről/számításról szó sem volt, így a műszaki fejlesztési feladatok keretén belül tervezési segédleteket (Többszáz tartók támaszponti nyomtatékának meghatározása egyszerűsített iterációs számítási eljárással; Hatásábrák, maximális nyomtatéki és maximális eredőerő ábrák) dolgozott ki.

1957-ben szívinfarktust kapott, emiatt leszázalékolták.

Haláláig tudományos tevékenységet folytatott, társszerzőkkel és egyénileg is több könyve jelent meg, elsősorban a vasbetonszerkezetek méretezésének korszerűsítése témájában. (Ferde hajlítás és ferde, nagy külpontosságú nyomás – derékszögű négyszögű vasbeton keresztmetszetek méretezése – Czenthe Zoltánnal közösen, Műszaki Könyvkiadó 1963., valamint Ferde hajlítás és ferde nagy külpontosságú nyomás „T” „I” és „L” alakú vasbeton keresztmetszetek méretezése – önállóan, Műszaki Könyvkiadó, 1964.) Jól beszélt németül és franciául, és 1945 után az orosz nyelvű szakkönyveket is eredménnyel forgatta, hagyatékában számos, ma is érvényes szakirodalom maradt.

1966-ban, ötven évvel ezelőtt a második szívinfarktusa azonnal elvitte.

Konrád Kálmán szigorú ember volt. Önmagával és családtagjaival szemben is. Feltehetően hányatott élete tanította meg arra, hogy csak a saját erejére támaszkodhat, abban bízhat. A politikai megnyilvánulásoktól távol tartotta magát, így számára – mint sokak számára is – érthetetlen volt, elismert szolgálatát miért követte az elbocsátás.

Munkájának lenyomata Újpesten tetten érhető. □

Köszönet Fabó Beátának és Erdélyi Pálnak, akik a BFL-ben segítettek kutatásomat, valamint néhai feleségemnek, Konrád Gizellának, aki édesapjai iratait, emlékeit megőrizte.

Egy műegyetemista emlékei 1956-ból*

1956-ban a Műszaki Egyetem Vegyészmérnöki Karának harmadéves hallgatója voltam. Keddi napokon laborgyakorlatunk volt a délutáni órákban.

Az október 23-i keddi napon is. Ezúttal nem a laborba mentünk, hanem az egyetem udvarára, ahová a Katonai Tanszék parancsnoka, Marián István ezredes hívta a hallgatókat. Elmondta, hogy előző nap a K épületben több százan gyűltek össze. A diákok pontokat fogalmaztak meg, valahogy úgy, mint 110 évvel korábban Petőfiék: „Mit kíván a magyar nemzet?. Az első pont így szólt: „Az összes szovjet csapatoknak azonnali kivonását követeljük Magyarországról a békeszerződés határozatai alapján”.

A pontok szerkesztői szerették volna kinyomtatni az egyetemisták 16 pontját és az utcán terjeszteni a röpcédulákat, de Marián azt mondta: „Fiúk, ha most kimegyünk, a sarkokon álló ÁVO-sok halomra lönek minket.” Megígérte, ha megkapjuk az engedélyt, ő lesz az, aki a tízes sorokba rendez, és vezet minket. Amikor végre megérkezett az engedély, elindultunk a Bem szoborhoz, majd át a Margit hídon a Parlament elé.

Marián István forrófejű fiatal volt, és ahogy ő mondta: hívő kommunista lett. Ez addig tartott nála, amíg ki nem ábrándították hithű „barátai”, akik majdnem halálra verték a forradalom melletti kiállásáért.

Október vége felé jártunk. Néhány nap után úgy tűnt, győzött a forradalom. Boldog arcok az utcán. Nekem egy soha ki nem törlődő kép. Találkozom a 117-es cserkészcsapat egykori parancsnokával, aki újra cserkészruhát viselt. Boldogan üdvözlöttük egymást és bízunk benne, hogy újraéledhetünk. Még egy felejthetetlen kép: november elseje, Megyeri úti temetőnk. Szüleimmel, húgommal gyertyákat, virágokat viszünk. Minden síron lángoló mécsesek, és egyáltalán nem volt gyászos a hangulat. Még néhány örömteli nap és aztán olyan dübörgés a Váci úton, hogy azt hittük, egy földrengéssel leszakadt az ég. Mindennek vége! Orosz tankok

százai özönlenek Budapest felé. Sokan vannak, akik nem adják fel még akkor sem, amikor meghallják Nagy Imre jajkiáltását november 5-én a rádióban. Közéjük tartozik Marián István is, aki Király Bélával, a Nemzetország parancsnokával, Kopácsi Sándorral, a Budapesti Rendőrség főkapitányával még helyet keresnek, hogyan harcolhatnak tovább. De mindhárman katonaviselt emberek és hamar rájönnek arra, ekkora túlerővel szemben értelmetlen véraldozat lenne a további ellenállás. Marián most már arra kéri az egyetemistákat, védjék meg az egyetemet úgy, hogy elhagyják az épületeket. Ha maradnak, a túlerő mindent megsemmisít. Akkor ott az egyetemen azt mondta: „Fiúk, a forradalom elbukott, az oroszok olyan hatalmas túlerővel vannak jelen, hogy én a felesleges vérontást el akarom kerülni. Menjetez haza. Nem akarok halottakat látni és tudni.”

Marián István egy ideig még szabadlábban volt. Többször is megkörnyékezik régi, de az új hatalomhoz átállt barátai, hogy beszervezzék. Nem sikerül nekik. Letartóztatják. Visszaemlékezéseiben írja: „belöktek egy terembe és vértócsát kellett feltörölnöm, hogy lássam, itt nulla az ember. Az az ötágú csillag, amelyet korábban úgy tiszteltem, mint hívő a feszületet, most a cikli lukon benéző rabságom őrének sapkáján díszlik”. Életfogytiglanra ítélik. 1963. március 27-én betegen engedték haza. 1988-ban alapító tagja a Történelmi Igazságtételi Bizottságnak. 1989. június 16-án őrséget áll Nagy Imre és mártírtársainak újratemetésén. 1990-ben a bíróságtól megkapja az 1958-ban kiszabott ítéletének semmissé nyilvánítását, és vezérőrnaggyá léptetik elő. 2004. karácsony estéjén hunyt el. 2005. január 11-én a Nemzeti Sírkert díszsírhelyén temették el. Posztumusz altábornaggyá nevezték ki. Életről id. Frivaldszky János írt könyvet. □

*Jozefka Antal visszaemlékezésének szerkesztett változata. Elhangzott 2016 októberében, a Könyves Kálmán Gimnázium rendhagyó történelem óráján.

Dr. Bollobás Béla (1911–1985)

Bollobás Béla 1911. augusztus 28-án született a Heves megyei Karácsondon. Apja: Bollobás István vasúti pályamunkás, édesanyja Herczeg Anna. A Zrínyi Miklós Reálgimnáziumban érettségizik 1929-ben, majd a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Karán szerez diplomát 1936-ban. Először a Budapesti 1. számú Helyőrségi (Tiszi-) Kórházban dolgozik szerződéses polgári orvosként, majd 1940-től hivatásos katonaeorvos a légierők parancsnokságán. Később Rahón határvédelmi százados, 2 év múlva már a légierők főorvosa. Itt megszervezi a sebesült katonák légi úton történő hazaszállítását a szovjet frontról, amiért honvédelmi miniszteri kitüntetést kap. Merényi Scholtz Gusztáv beszerzezi az ellenállási mozgalomba, tagja lesz a Szidor nevű antifasiszta csoportnak. 1944 decemberében a Gestapo letartóztatja, de néhány hét után bizonyítékok hiányában kiszabadul. Nem vonul „illegálisba”, hanem a háború végéig a csákánydoroszlói hadikórházban teljesít szolgálatot. 1947-ben letartóztatják, s az egyik első koncepciós perben hamis vádakkal egy évi börtönre ítélik és csak Rajk László belügyminiszter közbenjárására szabadul. Az 1956-os forradalom idején dunaharaszti házában sebesült forradalmárokat látott el, és bűjtatott még hónapokig. Végül 1957-ben rehabilitálták, mégis több esetben múltja miatt hátrányos megkülönböztetésben volt része.

Polgári orvosi karrierje sokoldalúságáról tanúskodik, hiszen három (1944 fogorvos, 1946 fül-orr-gégész, 1948 sebész) szakorvosi képesítést szerez. Pályája során a János Kórházban volt cselédkönyves orvos. A budai kórházban személyesen találkozott a már súlyos beteg Kosztolányi Dezsővel, akit haláláig rendszeresen látogatott. A költő kérésére egy nap alatt megtanulta és a betegágyán elszavalta a Hajnali részegség című verset. Később gyakornokként került a budapesti Irgalmas rendi Kórházba, majd tanársegéd-

ként dolgozott a Fül-Orr-Gégészeti Klinikán. 1948 és 1955 között előbb a László, azt követően az István Kórházakban alorvos, később adjunktus. Néhány évig a budapesti XX. kerületi szakrendelő vezetője. 1957-ben nyerte el az orvostudományok kandidátusa címet. Értekezésének tárgya a fertőző betegségek fül-orr-gége szövödményeinek elemzése. További nyolc éven át a János Kórház gégészeti adjunktus, később 1967-ig az István Kórházban onkológus főorvos. Három szakvizsgálója, nagy gyakorlata, tudományos tevékenysége és kandidátusi fokozata elismeréseként végül 1967-ben sikeresen megpályázta az Újpesti Kórház Fül-Orr-Gége Osztályának főorvosi állását. Főorvosi tevékenységét is nagy szakmai alázattal, igényességgel végezte, és ezt tanította kollégáinak is. Működése alatt nem csak a kórház egyéb osztályai, hanem más fül-orr-gégészeti osztályok előtt is jelentősen megnőtt az osztály szakmai tekintélye. Több, mint kétszáz dolgozata, cikke jelent meg hazai és külföldi szaklapokban, mindenütt elismeréssel övezve. Elsősorban fülsébeszettel, fülészeti patológiával, a hallószerv mikrosebészeti anatómiájával, a heveny fertőző betegségek fülészeti szövödményeivel foglalkozott. Új eljárást dolgozott ki a középfül üregrendszerének helyi kezelésére. Nemzetközileg is jelentős eredményeket ért el – az általa kidolgozott részletes hallószervi anatómián alapuló – hallásjavító műtétek terén, erről könyvet is írt, amelyhez négykötetes, ma is használt atlasz is tartozik. Kiemelkedő munkája a Magyar Tudományos Akadémiára benyújtott doktori értekezése is, amelyet egy újabb sikeres könyv szerkesztésével is kiegészített. Kutatásait segítette az akkoriban hazánkban elsők között létesített úgynevezett „csendszoba” kialakítása, amit egy újpesti nagyvállalat is támogatott. Ebben a helyiségben nemcsak halláskárosodást szűrő vizsgálatokat lehetett végezni, hanem az általa végzett műtétek eredményessége is mérhető volt. A „nagy” doktori fokozatot az MTA illetékes bizottsága végül nem ítélte

meg, pedig minden követelménynek eleget tett. Már akkor is tudtuk, hogy nem „egyetemi emberként”, abban a politikai környezetben (fia azokban az években már világszerte elismert matematikusként távozott Angliába) kevés remény van a disszertáció megvédésére. A gégedaganatok sebészete területén is jelentős eredményeket ért el, nagyszámú radikális és szervmegtartó műtétet végzett, hasznosítva korábbi onkológiai tapasztalatait. Szakterülete minden részén törekedett a megelőzés és utógondozás fontosságának hangsúlyozására. Igazi sebész volt, aki nem csak operált, hanem a fiatalokat a holisztikus szemléletre tanította. Igyekezett felkelteni tudományos érdeklődésüket, előmenetelüket még nyugdíjas éveiben is támogatta. 1977-ben vonult nyugdíjba. Sajnos ezt követően az osztály egyre csökkenő betegforgalommal, szűkülő szakmai profillal működött, végül a kórház gyermekosztálya után ezt is bezárták.

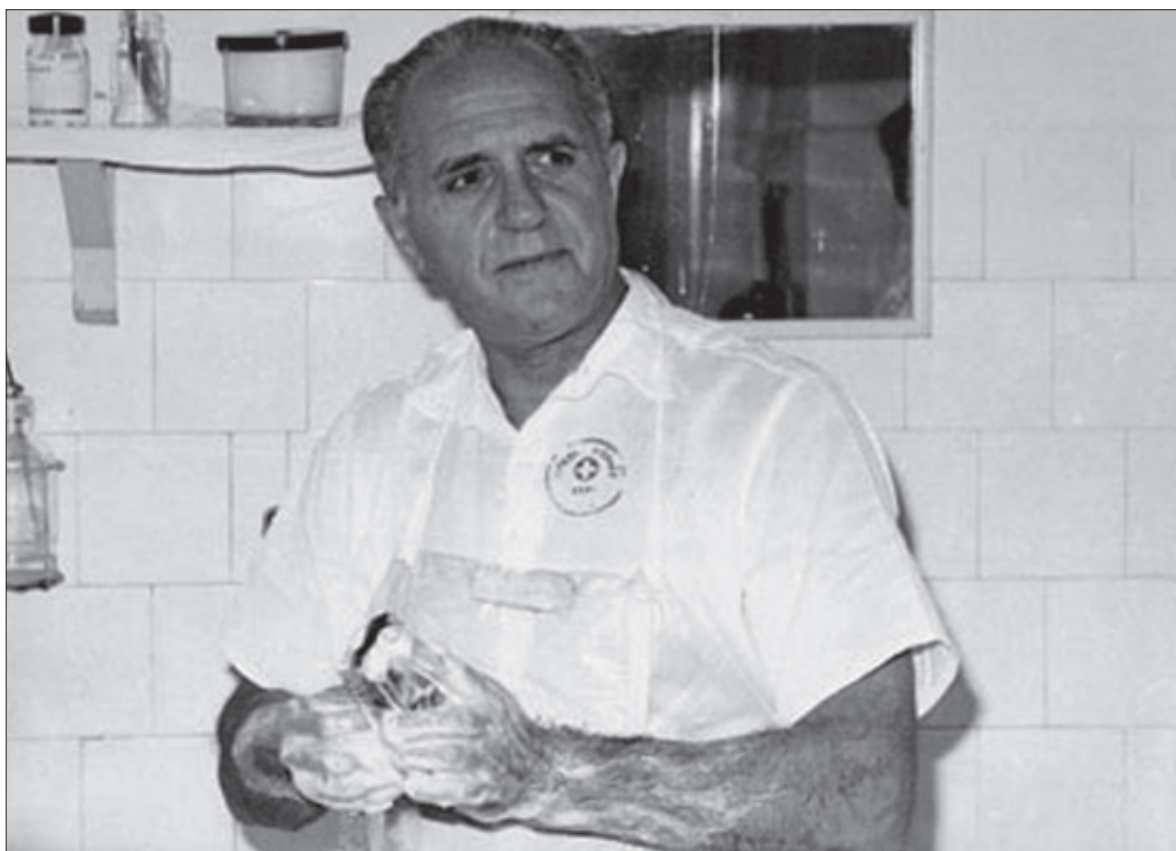
Élete során biztos háttérrel jelentett családjá. 1940-ben vette feleségül Varga

Emma tanítónőt. Házasságukból négy gyermekük született, Emőke, aki fogorvos lett, Béla a Cambridge Egyetem matematika professzora, az MTA külső tagja, Bollobás Boglárka zenetanár, Bollobás Enikő az ELTE Amerikanisztikai Tanszékének professzora.

2002-ben özvegye díjat alapított fiatal fül-orr-gégész szakorvosok számára, akik Bollobás Béla szellemi örökségét folytatva orvosként, operatőrként, kutatóként is tudományos igényességgel gyakorolják hivatásukat. Több díjazott között egyikük tíz évet töltött az Újpesti Árpád Kórház Gégészeti Osztályán és városunk szakrendelőjében.

Dr. Bollobás Béla fül-orr-gégész osztályvezető főorvos, sebész és fogszakorvos, az orvostudományok kandidátusa Újpesten eltöltött tíz éve osztályának virágkorát jelentette.

Életműve minden tekintetben tiszteletet érdemel, mi újpestiek különösen büszkék vagyunk arra, hogy városunkban is gyógyított. □

Dr. Bollobás Béla főorvos

Újpesti úttörténet: A Vasút utcától a Görgey Artúr utcáig, 6. rész

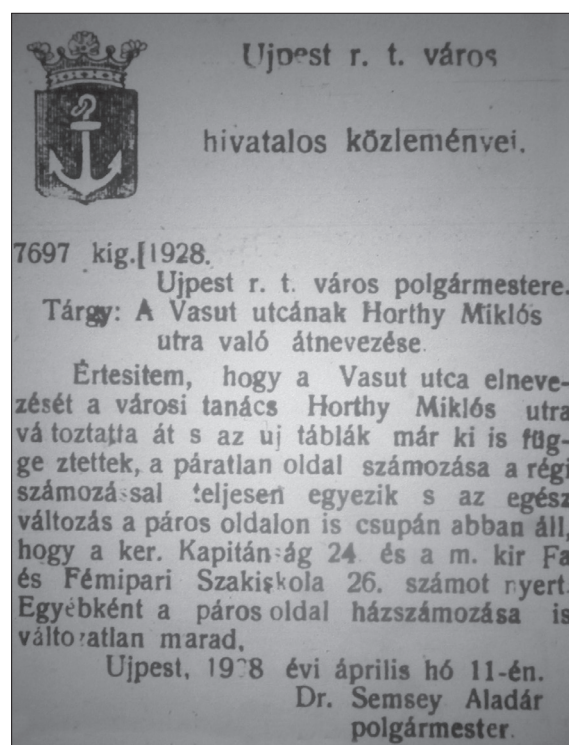
1928 tavaszára elkészült a felújított Vasút utca bazaltkockákkal burkolt útteste új villamossínekkel és felsővezeték-tartó oszlopokkal.

A két évvel azelőtt indult teljes rekonstrukciót koronázta meg utunk nevének megváltozása: Újpest város képviselőtestülete a „történelmi” Lóvasút, illetve Vasút helyett Horthy Miklós kormányzóról keresztelte azt el – a köztudatban élő és sok helyen nyomtatásban megjelent 1926-os évszámmal ellentétben – 1928. április 11-én. (Talán a megtévesztésre az adhatott okot, hogy a közeli rákospalotai Fő utat nevezték át 1926 decemberében Horthy Miklós útra.) Ezzel együtt némileg módosult néhány épület számozása az északi oldalon: újabban a Rendőrkapitányságnak otthont adó s a Corvin utca sarkán álló házat 24., míg a Corvin utca túloldalán épült Magyar Királyi Fa- és Fémipari Szakiskolát 26. számon találhatták meg a járókelők.

Utóbbtól keletebbre ez idő tájt kezdett lakottá válni a Horthy Miklós út északi oldala, s a harmincas évek második feléig kiépült házak sora zárta le az ez irányú kilátást. Teljesen elveszítette határút szerepét is a rákospalotai Villasor területének Újpesthez csatolásával (1929).

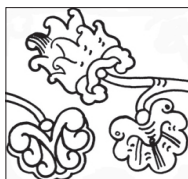
Még a húszas évtizedben egy jelentős épülettel gazdagodott utunk. Az Újpesti Szülőház Egyesület 1917-ben létesített szülőotthonának állandóan emelkedő forgalma következtében a Váci út 9. számú Schreiber-féle házban működő szülészet nem felelt meg a követelményeknek. Újpest városa külföldi kölcsönből 110 000 aranykoronát szavazott meg az újonnan felépítendő Szülőotthon számára. A kórházat fenntartó egyesület az akkori nevén Vasút utcában 1000 négyszögölnyi területet vásárolt, majd ezt a városnak díjtalanul fel-

ajánlotta, s az erről 1926 februárjában kötött szerződés alapján a város vállalta az intézmény felépítését, húsz évre történő bérbevételét pedig az egyesület nyilatkozta ki. A város pályázatát hirdetett építésére, amelynek eredménye szerint a villaszerű épület kivitelezési munkáit az Egyesített Újpesti Iparosok végezhetnék Hegedűs Ármin és Böhm Henrik építész-mérnökök tervei alapján. A Népjóléti Minisztérium 160 000 pengő építési kölcsönt bocsátott Újpest kérésére az építkezéshez, munkálatait 1927-ben kezdték el. A Szülőotthon 1928. július 23-ától működött a Horthy Miklós út 69-71. szám alatti telken, s kezdetben – a helyi sajtó korabeli híradása szerint – ötven anyára és ötven újszülöttre volt „berendezve”. *(Folytatjuk...)*

Az átnevezésről szóló hirdetemény az Újpesti Napló 1928. április 14-i számából

BARTA FLÓRA
Berda József

Fót a reformkorban fontos irodalmi találkozóhely volt. Itt vásárolt magának szőlőt és „borház”-at Fáy András, itt vett szőlőt Ferenczy István szobrászművész és Vörösmarty Mihály. Fáy Andrásnál vendégeskedett Deák, Kosuth, Széchenyi. Itt írta és mondta el először a Szózat költője a Fóti dal című versét. A jelenet ma is látható a fóti domb tetején álló étterem falán.

1946 után az itt letelepedett Németh Kálmán faszobrász és restaurátor, aki rövid ideig az Újpesti Faipari Technikumban is tanított, felújította a reformkori találkozókat. Először a szüretekre hívta a barátait. 1950 után minden március 15-én és október 6-án itt emlékeztek együtt az 1848-as forradalom kitörésére és a szabadságharc vértanúira.

Nem tudható pontosan, mikor lett tagja Berda József ennek a baráti társaságnak. Valószínűleg az 1940-es évek végén már részt vett a történelmi eseményeknek szentelt együttléteken, hamarosan pedig rendszeres vendég lett Németh Kálmánéknál. Ha a látogatás vasárnapra esett, együtt elmentek az

Ybl Miklós által tervezett fóti templomba is, meghallgatni Schaub Zoltán egykori újpesti káplán, majd fóti plébános, szentszéki bíró, prépost és kanonok prédikációját. Berda mindkettőjüket versbe is foglalta.

Az 1955. évben, Vörösmarty halálának 100. évfordulóján, az akkori irodalmi folyóirat, az Új Hang első számában jelent meg Berda József verse, A fóti találkozóra.

Az alkotás megidézi Vörösmarty emlékét. A „rendületlenül” szóalak a Szózatot, a „míg él e hon” a Szép Ilonka „addig éljen, míg e honnak él” szövegrészletét hívja elő az emlékezetből. A műben ott van a Himnusz és Kölcsey Parainesis című művének szövegnyoma is. És belesimul a 20. század közepén írt versbe a reformkor szelleme és néhány jellegzetes nyelvi formája. A Szózat, a Himnusz, a reformkor megidézésének akkor elsősorban a saját korához szóló „üzenete” volt. A hivatalos politikai eszme a világforradalom pespektíváját kínálta a társadalomnak. Ez akkorra már nyilvánvalóvá lett tévedés volt s volt mindenki szemében. Ezzel a távlattal csak egyet lehetett szembeállítani. A hazaszeretet. Ezt tette Berda József ebben az emelkedett hangú versben. □

BERDA JÓZSEF
A fóti találkozókra

A soha ki nem alvó lángnak, mely addig
lobog, míg él e hon a nagyvilágban
Vörösmartynak hódol rendületlenül e mindig
szomjas baráti kör, mikor évről-évre
találkozik itt a szőlőt érlelő sugárzó
őszben a fóti domb megmentett tetején, hogy
magábaszállván, meghallja a költő legfájdóbb
intelmeit a haza sorsa felől
S lám, esztendő esztendőt követvén, szorgos
gazdák arról gondoskodnak immár, ne
aludjon ki egy pillanatra se
az emlékezés őrtüze itt!

HIRMANN LÁSZLÓ

Szekrényessy József

A történelemformáló nagy személyiségek árnyékában gyakorta húzódnak meg olyan munkatársak, akiket az utókor hajlamos elfeledni. Ilyen mellékalak volt Szekrényessy József, aki egy időben Széchenyi legbensőbb munkatársa volt.

1811. április 16-án született Győrben, református középnemesi családban. János keresztnevű édesapja városi tanácsnokként jelentős vagyona tett szert. Édesanyja Nagy-Eötvös Erzsébet volt. Jogi tanulmányokat folytatott, Andrassy György mellett lett jurátus. Figyelme már fiatal korában az irodalom felé fordult. A budai Nemzeti Játékszínen 1833-ban mutatták be kétfelvonásos vígjátékát A rászedett atyafiakat. Ebben a darabban lépett először színpadra a tizenhat esztendőslaborfalvi Róza, Jókai későbbi hitvese. Másik ekkortájt született darabja A véletlen úrrálevés, melyet 1834 novemberében mutattak be a budai színpadon.

Ekkor már a „legnagyobb magyar” közvetlen környezetében dolgozott jogászbajtárként, jurátusként. Széchenyi István gróf fontos feladatokat bízott rá: a Pesti Lovaregylet és a Nemzeti Kaszinó titkára és levéltárnoka volt. Így kapcsolatba került a reformkor valamennyi neves ellenzéki politikusával.

1841 nyarán Balatonfüreden ismerkedett meg Slachta Etelka hajadonnal, akit rövidesen oltár elé vezetett. Az izmosodó főváros közelében akkortájt megjelenő ígéretes településen, Újpesten vásárolt magának telket, amelyen hamarosan felépíttette a község egyik első klasszicista villáját. (Az 1864-ből fennmaradt térképen, a település telekosztási helyszínrajzán jól kivehető Szekrényessy neve és ingatlanának száma. Eszerint az épület a palotai országút, a mai Árpád út mentén állt, valahol a későbbi Alkotmány filmszínház, a mai wellness centrum helyén.)

Az újpesti családi otthon hamarosan gyermekzsivaj töltötte be. A fiatal házaspárnak idővel kilenc gyermeke született. Közülük

Kálmán, a Balaton első átúszója, és Lajos kultúrmeccénás, az edelényi múzeum névadója tettek szert később ismertségre. Leányuk, Szerényessy Margit pedig íróként szerzett nevet magának. Az apa, hogy családjának megfelelő életszínvonalat biztosítson, ügyvédi praxist alakított ki. Benne tisztelhetjük Pest első közjegyzőjét is. Vállalkozási tevékenységbe fogott. 1844-ben jogot szerzett falragaszok kihelyezésére, amelyeket Budapesti Hirdetőnek nevezett el. Így vált a reklámplakátok magyarországi elterjesztőjévé. Széchenyi javaslatára megpályázta a Nemzeti Színház vezetői székét, ez az elképzelés azonban nem realizálódott. Ennek ellenére később is támogatta a teátrumot. Ő hozta létre a színházi dolgozók nyugdíjalapját.

A becsületes fiatal jogász szaktudását sok kliens vette igénybe, így vagyona szépen gyarapodott. A szabadságharc leverését követően sokan neki köszönhették, hogy pereik során jóval enyhébb ítéletek születtek. A Szé-

Szerényessy József magyaros mentében. (A kép Szekrényessy Attila történész tulajdona.)

chenyi oldalán folytatott modernizációs tevékenységgel sem hagyott fel. 1851-ben Clark Ádámot megnyerte a téli kikötő gondolatának. Elképzelése szerint épült meg az újpesti Népsziget melletti holtágban a főváros gőzhajóinak téli menedéke. (Szekrényessy könyvet is írt a létesítményről Az Újpesti kikötő címmel. Másik szakmai publikációja a Széchenyi István gróf némely terve címmel jelent meg).

A társadalmat átalakítani kívánó gróf munkásságát annak döblingi távolléte alatt is folytatta. Kibérelte, majd részben rendbe hozta az 1849 májusában osztrák lövedékektől megsérült régi vígadó (Redout) épületét, ahová jótékonyági bálokat, társas összejöveteleket szervezett. Lelkes és bőkezű támogatója volt a Nemzeti Zenetársaságnak. Egressy Béni vezetésével szervezte zenekarrá a cigányprímásokot, hogy a hazafias népi zene fennmaradjon. Pesti városi otthonában nagy házat vitt, a nemzeti polgárosodás és függetlenedés hívei találkoztak egymással szalonjában. (Az azóta elbontott épület az akkori Uri utca 7. szám alatti kétszintes palota volt. Ez ma az V. kerületi Petőfi Sándor utca). Estjei Vörösmarty, Vahot és az Irinyi fivérek is megfordultak. Az önkényuralom éveiben óvatossá kellett lennie, hogy tevékenységével ne vonja fejére az osztrák hatalom haragját.

Az ügyvédi tevékenységgel fokozatosan felhagyott. Ő maga így csatlakozott a passzív ellenállók népes táborához. Vállalkozásait összekapcsolta társadalomformáló missziójával. 1851-ben kibérelte a Császárfürdőt, majd rövidesen a Rudasfürdőt is. Elsősorban nem a bevétel érdekelt. Újabb terepet akart biztosítani a társas összejövetelekhez, amely során a polgárok találkozhattak egymással, politizálhattak viszonylag zárt közösségekben, kereshették a nemzeti kibontakozás útjait. Lehetőséget teremtett ahhoz, hogy a Nemzeti Színház művészei felléphessenek. Komolyzenei koncerteket szervezett, jótékonyági báloknak adott otthont. Átmenetileg a Margitszigetet bérelte. Itt fürdőt építtetett, kölcsönkönyvtárat és olvasótermet hozott létre. Hasonlómód bérelte az Orczy-kertet, hogy a szegényebb sorú városi lakosoknak is biztosítson sétateret. Szekrényessy településfejlesztőként is jeleskedett. Bodajk község fürdőjének, ezzel együtt a város felvirágoz-

tatójának tartják őt a helybeliek. Önzetlenségének legékesebb bizonyítéka, hogy Pesten kibérelte a Nemzeti Múzeum melletti régi Fűvészkertet, ahol a szegény sorsú gyerekeknek teremtett ingyen Paradicsomot. Körhinta, bábszínház, játszóeszközök várták a kicsinyeket. Helyreállította a Széchenyi kezdeményezésére megszületett lóversenypályát is. A futtatások a kor legnagyobb tömegeit mozgató társadalmi eseményeivé váltak. Szekrényessy a fővárosi Király utcában található üres telken is működtetett egy lovardát. Más módon is kapcsolódott az állattenyésztéshez. A fővárosban tojáskeltető telepet tervezett, ahol csirke-, fácán-, páva-, sőt, még teknőstojást is keltettek volna.

Sportújságíróként is tevékenykedett. 1853-ban szerkesztette és kiadta a Pesti Testgyakorló Egylet évkönyvét. Tagja volt a Nemzeti Zenede vezetőségének, az ő javaslatára hozták létre az intézmény hegedű tanszakát.

Példaképehez, Széchenyihez hasonlóan szívén viselte a közlekedés fejlesztését, modernizálását. A Zugligettől a Császárfürdőig húzódó vaspályát tervezett, ez azonban nem valósult meg. 1854-ben megindította a Budáról Téténybe tartó társaskocsi járatait, a Szekrényessy omnibuszokat. Hasonló társaskocsi járatokat közlekedtetett később Pest–Újpest–Dunakeszi viszonylatában is. A következő évben megszervezte az első magyarországi csónakversenyt a Dunán. A mintát az angliai regatták jelentették. A Császárfürdő és Óbuda között a saját költségén működtette a Bátor nevű gőzhajót. 1863-ban gróf Károlyi Sándor üzlettársaként fordult kérelemmel Pest város tanácsához, a Pest–Újpest között kiépítendő lóvasút ügyében.

Újpest közéletében csak korlátozottan vett részt. Az 1869. évi képviselőtestületi tisztújításkor esküdtnek választották. A következő évben népgyűlést hívott össze a helyi betegápoló ügyében.

Nem véletlen, hogy ennyi újítás és reformkezdeményezés következtében kis Széchenyiként emlegették széles körben.

Az aktív élet azonban vége felé közeledett. A hatvanas évek végén nejevel együtt újpesti villájába húzódott vissza. 1877. augusztus 9-én hunyt el Újpesten, ahol személye mára feledésbe merült.

A bodajki tó egy 19. század végi litográfián

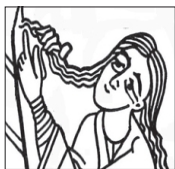
Bodajk település, amelynek fürdőjét Szekrényessy virágoztatta fel, Fejér megye Móri járásában található. Nevét a közeli Vértes hegység korábbi elnevezéséről kaphatta. Már az Árpádok alatt fontos szerephez jutott, Anonymus is említi. A hagyomány szerint I. István alapította első kápolnáját, ahol maga a király és Imre herceg is megfordultak. Kálváriadombja híres búcsújáráhellyé vált. A helyi köztudatban úgy él, hogy 1051-ben a magyar hadak itt verték szét III. Henrik császár seregeit. A középkorban a település a közeli Csókakő várának uralma alá tartozott. 1543-ban, Székesfehérvár elestével török uralom alá került. Felszabadulását követően, 1741-ben épült fel itt a kapucinusok temploma és kolostora. Bodajk három évvel később mezővárosi rangot kapott.

Fényes Elek Hazánk településeit bemutató munkájában így jellemzi a települést: „Bodajk, magyar-német mező város, Székes-Fejér vármegyében, a kajmadi hegy tövében, Kath. és ref. anyaszentegyházak. Az elsőben tartatik a boldogságos szűz Mária képe, melyhez népes búcsujárások történnek. Földje részint lapály és igen termékeny. Szőlőhegye

szép. Erdeje nagy. A ritka szépségű kálvária alatt buzog egy ásvány-forrás számtalan erecskékből, s holmi sárga, veres, és fekete fővény közt csergedezvén, télen soha be nem fagy. Helyben természeti melegsége 13 fok R. szerint. Használ a lép- és májdaganatokban, hideglelésben, köhögésben, aranyérben, komorkórságban, az asszonyi méh betegségeiben.”

1810-ben földrengés pusztított a környéken, a gyógyvizű források talán akkor fakadtak. A víz magnézium és szénsavtartalma az utóvulkáni tevékenységnek köszönhető. Az elsősorban reumatikus megbetegedéseket gyógyító tófürdőt Szekrényessy József kádfürdőkkel bővítette. A településen akkor már állt a Miske József megbízásából 1837 és 1839 között épült, klasszicista stílusú kastély, ami a kálvária domb mellett ma is Bodajk legfőbb nevezetessége. A településnek 1910-ben mintegy kétezer lakosa volt. Városias infrastruktúráját vasútállomása, portája és távíróhivatala biztosította. A huszadik század hetvenes éveiben a környék intenzív bauxitbányászata miatt elszökött a tó vize. Mára a tó és környéke eredeti szépségében hívogat. A helyiek hálásan őrzik és ápolják Szekrényessy József emlékét. □

„Erzsike, a tárgyakhoz nem ragaszkodunk, egy darabig neked okoz örömet, aztán később másoknak szerzünk vele boldogságot...”

Pásztor (Pápay) Erzsike, 1936. szeptember 24-én, Újpesten született. Munkásságát számos díjjal ismerték el: Kossuth-díjas, Erdemes művész, Újpest díszpolgára. Élete során soha nem szakadt el Újpesttől, 80. születésnapja alkalmából egy nehéz próbaidőszak kezdetén kerestük meg egy kis beszélgetésre.

– Újpest díszpolgára lettem, dicsek-szem is mindenütt vele, mert büszke vagyok rá. Nagyon sokat jelent.

Fortuna szerepében (Nestry-Heltai: Lumpáciusz Vagabundusz, avagy a három jómadár, 1959-ben az Ódry Színpadon)

– Születési helye Újpest, családja hogyan kötődik városunkhoz?

– Anyukám fodrásznő, apukám a Beszkárt alkalmazottja volt. Sokan nem is tudják már mi az a Beszkárt (Budapest Székesfőváros Közlekedési Vállalata – szerk.). Szüleim négyéves koromban elváltak, anyukámmal éltem. A gyerekkorom csodálatos volt, a nyomorral együtt is. Apámmal is jó kapcsolatom volt, nagyanyámék a Gyulai téren laktak. Gyönyörű kert, tele gyümölcsfákkal. Unokabátyám ma is ott lakik. Nagyon sokat voltam náluk, például minden ünnep előtt. Karácsony vagy húsvét előtt a fodrászüzletben nagyon nagy a forgalom. Anyukám letett náluk engem, aztán este jött értem, vagy apám hazavitt, mert jó ideig ő is ott lakott. Gyakorlatilag az üzletben folyt az életünk. Nem mondhatom, hogy nagyon rosszul élünk, persze ez is viszonylagos: ma már tudom milyen szegények voltunk, de háború után a pincéből kijöve, mindez mást jelentett. Szinte semmink nem volt, például bugyim kettő volt, s azokat mostuk állandóan. Azóta folyamatosan vásárolok ruhaneműket, hogy legyen elég mindenkől. Ha kinyitnám a szekrényt, visítani tudnék, már megint mi minden van benne. Legtöbbször elajándékozom, mert nem is bírom fölhasználni mindet. Szerencsére jó szívem van, boldog-boldogtalannak adok mindent és örülök, hogy adhatok. Anyukámtól örököltem-tanultam ezt, világeletünkben így élünk, segítettünk a rászorulókon.

– Hol volt a fodrászüzlet?

– Anyukám üzlete a gróf Apponyi Albert utca 24.-ben (ma már Mártírok utca) volt. Az a rész már nincs is meg, lebontották. Egészen a régi temetőnél, majdnem a vasútnál. Több kis barátnőm lakott a környéken. Belsőudvaros épület lévén, napközben kiválóan töltöttük ott az időt. Mindig sok vendég járt

anyámhoz, tele volt az üzlet. Segédet is foglalkoztatott. Sokan szerették, jószívű, segítőkész, jó humorú ember volt. Többen csak bekukkantottak az ajtón kicsit beszélgetni. Bözsikém, mi újság van? (Anyukám Borbála volt, de nem szerette a nevét, Bözsinek hívatta magát. Ezért lettem én Erzszi.) Leült, megpucolta a borsót, aztán ment tovább. A Dugonics utca sarkán volt egy nyilvánosház, onnan több hölgy is rendszeresen járt az üzletbe. Minket, gyerekeket ez nagyon izgatott, mindig lestük a lányokat, persze nem tudtunk semmit. Egyébként nem feltűnősködtek, tulajdonképpen csak anyukámtól tudom, hogy kik voltak ezek a rendszeres vendégek. Az Árpád út és az Apponyi Albert utca sarkán állt egy nagy kőkereszt. Mindig ott fordultam be az utcába, iskola után, vagy ha otthonról mentem. A háború után az Árpád úton laktunk a MAHART ház mellett, a régi Postával szemben, az Árpád út 13.-ban, egy gyönyörű nagypolgári lakásban.

– *A háború mit jelentett egy kisgyerekeknek?*

– Még óvodába is jártam a háború alatt. Német óvodába, az Árpád út sarkára (Diamant ház – szerk.). Az épület egyik emelete óvoda volt. A gyerekek között egyedül én voltam katolikus, a többi gyerek zsidó volt. Apukám kérdezte anyámat, miért német óvodába adott. Kell, hogy tanuljon valamit, mert olyan malé ez a lány! – mondta. Az egyik kislánnyal nagyon jó barátságba kerültünk, megkérte anyukámat, engedje meg, hogy náluk aludjak néha. Ügyvéd volt az édesapja, nagy lakásban, önálló lányszobában lakott, cselédlány szolgált ki bennünket. Teljesen elájultam, pedig mi sem éltünk rosszul, mindent megkaptam, ami kellett. Sajnos a deportálásakor mindannyiukat elvitték. Nem láttam őket többet, olyan szívszorító ez. Tudod, ott terelték őket a vonatra az üzlet előtt. Anyám kiment egy alkalommal, és egy nőt berántott az üzletbe pakkal együtt. (Az én anyám, akinek égnek állt a haja, ha meghallotta a szirénát!) Brádl Albert férfitodrász üzletének felét bérelte akkor. A tulajdonosék az üzlet mellett laktak. Lakásuk hátsó ajtaja az udvarra nyílt, az udvar másik kijárata a Bocskai utcára vezetett. A nőnek anyám Brádlné cérnaszatyrát akasztotta a karjára, a bőröndjét pedig elvette és mondta; hogy menjen, menjen a Duna felé, lényeg,

hogy ellenkező irányba, mint az állomás! A bőröndöt évekig hurcoltuk magunkkal, ha költöztünk, hátha érte jön valaki. Hálóing, fogkefe stb. volt benne. Soha nem jött érte senki...

– *A megrázó élmények, a háború, a pincében töltött idő elmúlt, az iskolás évek következtek...*

– Általános iskolába a Lőrinc utcába jártam, a nyolcadikat az Attila utcában végeztem, majd a Kanizsai Dorottya Leánygimnáziumban érettségiztem. Mindig színésznő akartam lenni, pedig elég csetlő-botló lányka voltam. Aztán nyolcadik osztályban bemutattuk a Bánk bánt. Zana Dezső nevű magyartanárunk rendezte. Már gimnazisták voltunk, de még akkor is többször vittük vidékre a darabot. Kovács Gábor nevű fiú játszotta Bánk bánt, én Gertrudist. Gábor tavaly, vagy tavaly előtt írt nekem, egy szép levelet nagyon-nagyon jólesett, fényképet is küldött. Találkoztunk is utána, egy jóízűt beszélgettünk, felelevenítettük az emlékeket. A napokban a születésnapomra is írt egy kedves levelet, boldoggá tett vele.

– *Közben gyarapodott a család is.*

– Édesanyám férjhez ment, született egy öcsém. Tizennégy év van köztünk, mégis mintha édestestvérem lenne, úgy szeretjük egymást. Derce Tamással egy osztályba jártak a gimnáziumban, nálunk tanultak, buliztak, ahogy fiatal srácokhoz illik. Öcsém a középiskolai nyári szünetben a Patyolatban dolgozott. Ma Pécsen él, ott végezte a jogi egyetemet, épp akkoriban, amikor ott játszottam, így nálam lakott.

Egy mosolygós családi fotó 1977-ből

– *Színművészeti főiskola, szerepek, felnőtt élet. Maradt idő Újpestre is?*

– Újpestről jártam a főiskolára is, aztán Debrecenbe szerződtem, két év múlva visszajöttem, mert anyukám itt élt. Aztán Pécsre szerződünk a férjemmel, kaptunk ott egy lakást. Később elcseréltem egy budapesti Október 6. utcaira, onnan továbbcseréltem egy Angyalföldre. Ott lakott anyukám és a lányom, én meg visszamentem Újpestre. Anyám nyugdíj mellett egy irodát takarított, Henriette pedig segített neki. Kart karba öltve mentek takarítani, természetesen Újpestre. Amikor lányom férjhez ment Olaszországba, édesanyámhoz költöztem a XIII. kerületbe. Együtt laktunk haláláig, utána pedig ott ragadtam. Ennek ellenére a mai napig minden Újpesthez köt. Állandóan odajárok: a fogorvosom a Nádor utcában lakik, szinte mindennapos bevásárló helyem a piac. Szoktam mondani – majdnem szégyellem –, azt hiszik, legalább egy hattagú család vár itthon, annyit vásárolok. Minden mást is a környéken veszek. Ismernek és kedvelnek is, törzsvásárló vagyok, hazajárok. Éppen csak, hogy nem ott lakom. Szívesen lagnék Újpesten, de már a koromnál fogva sem akarok változtatni.

– *Pár hete sokan köszöntöttük 80. születésnapja alkalmából. Sok megható pillanatban lehet része.*

– Születésnapomra életmű kiállítást rendeztek nekem Mohorán, a Tolnay Klári Emlékházban. Épp ma hallottam, hogy az érdeklődésre való tekintettel meghosszabbították a nyitvatartást. Nagyon jó érzés, különösen, hogy Klárika szülőházában lehet. Három szobában az ő emlékei vannak, megtisztelte-

Az Anya szerepében (Kassák L.: Egy ember élete, Thália Színház, 1980)

tésnek tartom, hogy kaptam ott egy kis sarkot. A megnyitóra rengeteg ismerős és ismeretlen jött el. A lányom is itthon volt két hétig. Csodálatos érzés számomra, hogy valósággal sokkolta őt, amit tapasztalt. Igazi szeretetünnepben részesültem, a színházban és majd' minden tévécsatornán köszöntöttek – nagy boldogságot okoztak nekem. Meglepetéssel készültek a kollégák, a barátaim, Zsurzs Kati és Kovács Nóra már májusban elkezdték szervezni a színházi köszöntést! Titokban tudták tartani! Ez fantasztikus dolog a mi pályánkon, hiszen itt semmi sem marad titokban. Szeptember 24-én, szombaton mire vége lett az előadásnak, oldalt is megtelt az nézőtér más színházakból jövő kollégáimmal – gyönyörű ünnepség volt. Bajza Viktória a Madách Színház tagja elénekelte Tolnay Klári dalát: A boldogság, a boldogság az igazi nagy siker..., aztán jött nagy barátom, Székelyi Jóska, volt osztályfőnököm, Szinétár Miklós... Bőgtem, ordítottam örömben. Henriette soha nem szerette a szakmámat, talán nem is érdekelte. Van ebben némi igazság, a színésznő nem olyan anya, mint mások. Imádom és imádtam őt, de nem tudtam mindig rendelkezésére állni, amikor szüksége lett volna rám, ritkán volt időm. Ez kicsi kora óta rosszul érintette. Megviselte őt a válásunk is, 21 év után váltam el a férjemtől, Holl Istvántól. Egyszerűen menthetetlen alkoholbeteg volt, pedig mindent megpróbáltunk, de sikertelenül. Nagyon nehezen léptem ki a kapcsolatból, de muszáj volt, és a lányom akkor ezt nem értette meg. Közben eltelt húsz-harminc év és Henriette is átélt néhány katasztrófát. Most, életében először találkozott igazán azzal, hogy sokan szeretnek engem. Nem tudok erről meghatottság nélkül beszélni. Meg is sajnáltam őt: mert valóságos sokk érte, el se tudom mondani mennyire boldog volt, igazi katarzison ment át. Nagy boldogság, hogy megtaláltuk a közös hangot, ami sokáig nem volt meg közöttünk. Most, mikor elment, hagyott nekem egy levelet, benne egy kis ezüst félszív, a másik fele nála van: „Mami itt hagytam a fél szívemet, de már most várom, hogy visszajöjjek!”.

– *Közeledik a karácsony, hogy télt gyermekkorában ez a szép ünnep?*

– Karácsonykor anyukám még este kilenckor is dolgozott, sokszor késő éjjel vitt

haza az apukám a nagyiéktól. Míg apuéknál voltam, anyukám egyik fogadott unokatestvére feldíszítette a fát, elkészítettek mindent, s aztán vacsoráztunk. Az ünnepi kalácsot hajnalban sütötte, mert napközben nem ért rá. Karácsony reggel mindig finom kalácsillatra ébredtem. Még a háborúban is csodálatos volt a karácsonyunk. Akkor egy szoba-konyhás lakásban laktunk anyukámmal az Apponyi Albert utcában, csak a háború után cseréltünk egy családdal az Árpád útra, egy kibombázott lakásra, úgy hozattuk rendbe. Kaptam egy kis gyűrűt, meg kellett keresnem a karácsonyfán. Nagyon féltettem, elástam, annyira akartam rá vigyázni. A négerfejes kis ezüstgyűrű miatt felástuk az egész kertet annyira kerestük, de soha többet nem lett meg. Az '50-es években jött a szegénység. Karácsony előtti takarítás-kor lábra húzott kefével vikseltük a parkettot anyukámmal, micsoda meló volt úristen! Emlékszem, már Szolnokon játszottunk a férjemmel és onnan jártunk vidékre tájolni: s a kapott gázsit félretettük, abból vettünk neki parkettkefélő gépet karácsonyra. Anyukám édesanyja korán meghalt tüdőbajban. Nagynénje lett a gyámja, azután árvaházba került, sok szenvedésben volt része. Nem tudta elnézni a szegénységet, mindenkin segített, akinek tudott. Kis csomagokat készített, hogy a szegényebb osztálytársaimnak vigyem el. Mondtam, hogy odaadom nekik az iskolában. Azt már nem! Majd elviszed a lakásukra, hogy más ne lássa! – mondta. Az embereknek fáj, ha nélkülöznek. Nem alázhatjuk meg őket úgy, hogy mások előtt adunk alamizsnát nekik. Még most is eszembe jut, ha a volt Pamutgyár mögött járok, arra lakott az a család, akikhez elmentem. Nyolc gyerek volt. Odavittem mindig a csomagot. Hogy örültek! Édességet, ruhaneműt tett anyám a csomagba. Sokszor nehezen váltam meg néhány darabtól, anyám rám szólt (ma is hallom a hangját): Erzsike, a tárgyakhoz nem ragaszkodunk, egy darabig neked okoz örömet, aztán később másoknak szerzünk vele boldogságot. Hálás vagyok neki, ebben a szellemben nevelődtem, nem lettem irigy. A mi pályánkon ez a legnagyobb ajándék. Ha nem így lenne, akkor azokban az években, mikor nem kaptam semmilyen szerepet, már rég belebetegedtem volna. Anyánk csak elemi iskolát végzett, de mennyivel böl-

csobb és modernebb volt, mint mi! – szoktuk öcsémrel mondogatni. Ma is szeretek a színházban a kolléganőknek, vagy akár a portásnak is letenni egy csokit vagy narancsot, egy kis ibolyát. Nincs különösebb értéke, csak hogy érezzék, gondolok rájuk.

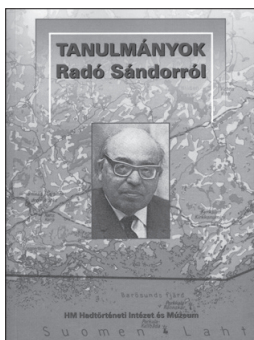
– *Közeli tervek?*

– Zenés darabot próbálok, sok a dolgom, próba, tánc- és énekórák, decemberben lesz a bemutató. Az embereknek sok problémát okoz, hogy nem tudnak megválni semmitől és senkitől. Azt érzem, én is egyre nehezebben engedek el valakit, látom, hogy egyre többen mennek el. Korral jár, az ember elveszíti a barátait. A Bocskai utcában lakott a barátnőm, négyéves korunk óta ismertük egymást. Két és fél éve hagyott itt, hetvenéves barátság volt, még családon belül sincs ilyen. Nagyon szívfájdító emlékezni rá, de nem zárom ki magam más barátságokból emiatt. A családomat várom, a lányom jön a névnapomra, születésnapját is ünnepeljük majd. Lányunokám, Giulia mentalitásában nagyon olasz, de szoros köztünk a kapcsolat, minden érdekli, ami velem történik, imádjuk egymást. Mindene Magyarország. Minden műsort megnéz, elolvas minden cikket, amiben benne vagyok. Nyelvi egyetemre jár, emellett megőrül a művészetekért. Azt mondja, ezt tőlem örökölte. Jön a következő premieremre is, már csak egy vizsgája van – alig várom, hogy végezzen. □

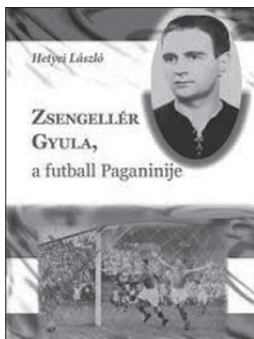

Margit szerepében (Gyurkocis T.: Fészakalja, Madách Kamara, 1983)

Könyvek Újpestről

Radó Sándort, a hírszerzőt, aki a második világháború alatt a szovjet Vörös Hadsereg svájci hírszerző csoportját vezette, talán többen ismerik, mint a kitűnő történészt és a földrajztudóst. Radó 1899-ben egy jómódú újpesti fa- és bútorkereskedő családban született. Apja virilistaként Újpest tanácsának tagja volt. A család francia, német nevelőnőt fogadott a fiúhoz. Szülővárosában érettségizett, és a budapesti jogi karon kezdte meg egyetemi tanulmányait. A Tanácsköztársaság bukása után Bécsben, Jénában és Lipcsében hallgatott földrajzot és térképészetet. Pályafutásáról csak mozaikszerűen maradtak emlékek. Ezek részben tőle magától, a beszélgetéseiből, részben másoktól, visszaemlékezésekből és feljegyzésekből származnak. A HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum egy nemzetközi tudományos konferenciát szervezett Radóról, ennek anyagából jelent meg e kötet.

Zsengellér Gyula a magyar futball történetének egyik legnevesebb csatára. Az 1930-as, '40-es évek magyar válogatott labdarúgója, Európa-válogatott, az Újpest FC legendás játékosa, aki a magyar nemzeti csapat 1938-as világbajnoki szereplésekor vált ismertté. Játékát tökéletes technikai felkészültség és rendkívüli gólképesség jellemezte. (Esküvője alkalmából Aschner Lipót, az újpesti klub elnöke személyes hangú levélben gratulált a labdarúgónak.) Heteyi László több mint száz fotóval illusztrált életrajzi kötete végigköveti a csatár életútját Cegléd-től Újpesten át Ciprusig, ahol edzőként a bajnoki címig és a kupagyőzelemig vezette csapatát. 1958-tól két évig a ciprusi válogatott szövetségi kapitánya volt. „A futball Paganinije” 83 éves korában, Nicosiában hunyt el.

Elismerés

A Honismereti Szövetség Kadlecovits Géza helytörténeti kutatót, Újpest díszpolgárát, több évtizedes példamutató újpesti helytörténeti tevékenységéért július 4-én Honismereti Emlékklappal tüntette ki. Az elismerést az idős kutató otthonában a Budapesti Honismereti Társaság titkára, Gábrriel Tibor és az újpesti Neogrády László Helytörténeti Gyűjtemény vezetője, Szöllősy Marianne közösen adta át.

A Kulturális Örökség Napjai Újpesten

Szeptember 17-18-án több mint fél ezer regisztrált látogató vett részt a rendezvénysorozat újpesti eseményein. Idén a Könyves Kálmán Gimnázium, az Újpesti Műszaki Szakközépiskola és Szakiskola és a Városháza várta az érdeklődőket. Az iskolákban a pedagógusok tartottak vezetést, a városházát Szöllősy Marianne mutatta be. Az érdeklőket Iványi János kalauzolta Újpest belvárosában.

Akadémikusok fala

A Magyar Tudomány Napja alkalmából november 10-én két, korábban elhunyt, Újpestenhez kötődő akadémikus, Hardy Gyula vegyészmérnök és Kapolyi László bányamérnök-közgazdász neve került fel az Újpesti Két Tanítási Nyelvű Műszaki Szakgimnázium és Szakközépiskola homlokzatán elhelyezett emléktáblákra. Az eseményen dr. Kőrös András, az Újpesti Közművelődési Kör elnöke, újpest díszpolgára mondott beszédet. A táblánál koszorút helyezett el Wintermantel Zsolt polgármester valamint a helyi civil szervezetek vezetői.

Pomázi László emlékére

Az Újpesti Babits Mihály Gimnáziumban 2016 novemberében a biológia tantermet Pomázi Lászlóról nevezték el. A kiváló pedagógusnak – aki három évtizede az iskola alapító igazgatója volt – emléktáblát is állítottak egykori diákjai adományából.

Gyász hír

Életének 84. esztendejében elhunyt Krug Ferenc Újpest Gyermekéiért díjas pedagógus, aki 21 esztendőn át volt a Könyves Kálmán Gimnázium igazgatója. Búcsúztatására november 5-én került sor a Deák téri evangélikus templomban.